

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX évf.

September—October. 1895.

5-ik füzet.

Egy új történetbölcséleti rendszer.

II.

Első cikkünkben¹⁾ a történetbölcsélet fogalmáról, szükségképeniségéről, a természettudományokhoz való viszonyáról, akadályairól, módszeréről szóltunk s Rocholl bölcséleti álláspontját jeleztük.

Lássuk most műve beosztását és a történelmi anyag áttekintését.

Munkája második része három szakaszra oszlik. Az első szakasz két részben (5—5 fejezetben) a történelem tényezőit és munkáját tárgyalja. A történelem tényezői a természet- és szellemtudományok a történetbölcsülethez való viszonyukban, a személyi és természeti élet s a kettő egyesülése az emberben. Eszközei, munkája a cél, törvény, mozgás, fejlődés, terv (Plan, czélszerűség). A második szakasz 7 részben a történelem anyagának áttekintésére van szánva 1. Első népkör: turan mongol alapréteg (12 fej.) 2. Második népkör: árják Islandtól Ceylonig (4 fej.) 3. Harmadik népkör: Róma (4 fej.) 4. „Középidő“ (3 fej.) 5. Harmadik népkör: Róma (4 fej.) 6. Második népkör: Árják (4 fej.) 7. Első népkör: Turan-mongol réteg (12 fej.) A harmadik szakasz 2 részben (5—5 fej.) a történelem talányaival és eredményeivel foglalkozik. A történelem talányai: a természeti népek, népmumiák, népmozgások és paroxismusok, lendületek a népek életében, tömegmunka, herosok, világkormányzat. A történelem eredményei: haladás physikai, értelmi, aesthetikai, vallás erkölcsi tekintetben, a világ tökéletesedése.

Ezekből kitűnik, hogy az egész beosztása mennyire arányos. Az I. szakasz 2 részének 5—5 fejezettel megfelel a III. szakasz 2 részének 5—5 fejezete. A II. szakasz 3 első részének megfelel a 3 utolsó rész egymásnak teljesen megfelelő számú fejezetekkel. Középen áll a 4. fejezet a történelemben egyedül, magára álló tényével, a Jézus Krisztus megjelenésével.

Az I. szakaszban kimutatja, hogy minő helyet foglal el a történetbölcsélet a többi tudományok között és hogy vajjon tudo-

¹⁾ L. K. M. 1894. 6. füzet.

mány-é valóban és mennyiben? A II., még pedig a főszakasz (65—501 l.) a történelem egészét kísérti meg felépíteni. A III. szakasz következtetéseket von, általános kérdéseket tárgyal és az elért eredményeket mutatja be.

Nem követi Hegelt és azokat, kik a történelem folyamát gyermek-, ifjú-, férfi-, és öregkorra osztják, noha ez eljárás elég kényelmes áttekintést nyújt. Nem követi azokat sem, kik a történelmen átvonuló észeszmét szakadatlanul emelkedő fokozatokban állítják elénk, míg az a képzet alsó fokától maga magához jut. Ezért előre látja, hogy „erős rendszerezők“ csalódnai fognak e munkában (Einleitung 5. l.) A miről itt le kell mondanunk, megkapjuk azt a mű hajszálig pontos és szimmetrikus beosztásában. Ez a külső rend, a mely a világtörténelem szétáradó folyamát ilyen művészileg körülírt keretekbe akarja szorítani, a mesterkélttség és élettelen egyhangúság benyomását teszi ránk.

Az I. szakasz rövid tartalmával, lényegével első cikkünkben megismerkedtünk. Lássuk most a II. szakasz tartalmát.

Ismerve szerzőnk élettörténetét és egyéniségét, természetesen találjuk azt a felfogását, melynél fogva a világtörténelem középpontja a Jézus Krisztus. Az ó világ talányai az ő fellépése nélkül soha meg nem fejtethettek volna. Ő a történelem témája; ő az a kulcs, melylyel a történelmen előre és hátra tekintve az addig csak sejtett titkok feltárhatók. Ő benne egyenlítődik ki a kelet és nyugat népeivel adott egyetemes feszültség. S így igaza van R. birálónak, midőn azok egyike ¹⁾ azt mondja, hogy nem ismer történetbölcseletet, mely annyira a keresztény hiten alapúlna, mint ez, és az Evang. Kirchenzeitung referensének²⁾, ki az újabb szellemi productumok között e téren a tárgyalás alattit határozottan a legkeresztényiebbnek állítja.

A Krisztus előtti népelet három concentrikus körben, vagy rétegben kezd kibontakozni, fejlődni, míg a „középidőben“ Isten kiválasztott népének kebeléből megjelenik az „üdvözítő.“ Az első és legnagyobb kört a természeti népek világa tölti ki. Ez a legrégebb mongol-turán népfaj, mely a bibliai hamiták vagy kushiták nemzetségével egyugyanaz. Ez a réteg egyetemes, mert minden földrészben találunk turan-hamita elemeket, melyek újabb néprétegek megkövesült alapjául szolgálnak. A második népkör, vagy az árják már nem terjednek ki oly széles körben. Ezek egy nagy félkörben az emberiség közép-

¹⁾ H. E. Theolog. Litt.-bericht, 1893. 5. sz.

²⁾ Z. Ev. Kirchenz. 1893. 5. sz.

ázsiai ősfészkekből, a Pamir tetőről, „a világ fedeléről“ kiindulva részint délre, részint nyugatra elterjednek a turanohamitákkal közös területen. Az indusok képezik az álmadozó, lusta és petyhüdt, túlvilágba merült délkeleti sarkot; a görögök és rómaiak az erélyesebb, az életharczban megacézószodott, e világörömeit mohón élvező északnyugati. Még kisebb térre szorúl a harmadik kör, mely az emberiség monotheistikus ősvallásától (?) legkevésbé tért el és a melyet dél-nyugati Ázsia sémi népei alkotnak, a melyeknek kebeléből az időknek teljességében megjelent az emberiség megváltója.

Ez a Kr. előtti történetfejlődés tehát a földet környező kerülettől, a turan-hamita népchaostól a középpont felé tartott és itt végbement a semita és árja vallásos sajátosságban adott feszültség kiegyenlítése egy synthesisis.

Ebben a synthesisisben találkozik egy thesis és egy antithesis; amaz az Isten incarnatiojára nézve adva van a semita néplélek néma vágyában, ez pedig a görög-római emberistenítésben, melynek culmináló pontja a herosok s a császárok cultusa. E két praemissából „logikai szükségképeniséggel“ foly a conclusio, még pedig *logikai, physikai és ethikai* tekintetben.

Rocholl az egész világtörténelem anyagát úgy építi fel a Jézus megjelenése körül, mint tengely körül. E tény előtt a világtörténelem tüneményei nem érthetők; de ebben a történet folyama megtalálja a magyarázatot minden problematikus kérdésre. A teleologia szempontja szerinte csak ily felfogással menthető meg. Méltó lesz tehát e synthesisisrel kissé részletesebben foglalkoznunk.

A közvetítés először is a *logikai processus szükségképeniséggel* történik. Az árja csoport jobb szárnyán az indusok, persák vallásos hitében a véges csak tünemény. Ez az adott világnézet a thesis. A balszárnyon a görögöknél, rómaiaknál stb. a véges az önálló, a végetlen amannak csak mozzanata.

Ez a felfogás alkotja a logikai processusban az antithesist. Ez a processus a történelemben tovább halad s szükségképen synthesisre jut, a mely így hangzik: *valamiképen a végtelennel egyszersmind végesnek is kell lenni s megfordítva*. A Plato utáni bölcseleti syncretismus és az új platonikusok kísérletei e synthesisist mutatják.

De a synthesis megtörténik *physikailag* is. Erre legalkalmasabb az a pillanat, melyben az új elterjedésére a fogékonyság legfokozottabb, midőn a keleti cultura elemei hatásukat veszítik, feloszolnak, midőn már sok közlekedési csatorna van adva gondolkodási formákban és módokban, midőn a kelet és nyugat. eszmevilága kölcsönösen át-

járták egymást az emberiség lelki életében. S ekkor a végetlen isteni lény belép a végesség világába.

A végetlen és véges tehát testileg is egyesülve van a Jézusban (II. 259.)

És Jézus halála és feltámadása adja a sythesist *ethikai* jelentőségében. Meghalt az emberiségért. A közvetítő keresztje a régi világ történetének végét, egy fejlődéssorozat befejezését jelenti; feltámadása ethikai tekintetben egy új világ történelmének kezdetét tárja fel, a mely az emberiség és szabadság nevében felfelé haladó fejlődést foglal magában. A közvetítő egy új emberiségnek, mely fogalmat Sokrates, Plato, Aristoteles világa nem ismert, első példánya, feje s ezt az új szervezetet a szeretet és könyörület tartja össze (II. 278. 507. ll.) A Jézus Krisztus az eszményi ember; országa a legfőbb humanitas, igazság és tökéletes emberi országa. A világtörténelem folyama ettől kezdve e mederben halad. A cél pedig felemelni az embert az istenember (?) képére, a tiszta emberire (II. 283.); mert az ember vallásos lény és szabad észlény; a kettő teljessége maga a humanitas s a rendeltetését is e két ág egyesítésével éri el.

Ez tehát a logikai praemissákra következő conclusio logikai, physikai és ethikai oldalról tekintve Rocholl rendszerében. A világtörténelmi fejlődés céljának kitűzésénél szerzőnk találkozik Herder¹⁾ humanitas gondolatával. Herder a történelem anyagát a humanitas eszméje szerint csoportosítja és tekinti át. Ez az egésznek fenséges célja, rendeltetése. A népek történelme versenyiskola az emberi méltóság legszebb koszorújának elnyerésére. Csakhogy Herder a humanitást nem vonatkoztatta kizárólag a keresztény kinyilatkoztatásra s ezért Rocholl nem késik megjegyezni, hogy Herder ez eszmét nem fogta fel lényegében, a maga mélységében.

Ha most Rochollt a világtörténelmi egész áttekintésében tovább kísérjük, Jézus megjelenése után a történelem folyama a semita-árja középpontból *megfordított sorrendben* a kerület felé tart s ugyanazon köröket futja meg, melyeket megtett már a közvetítő előtt. Kezdetben csak a földközi tenger partjain elterülő római birodalom határai között.

Ennek bukása után a fejlődés tovább tart északra a germán tartományokban, mialatt a nyugat kereszténynyé lett árja népvilága két fejlődési fokon megy át. Egyik fok a 7. százévig túlnyomólag semita és ó hellén-római, a másik a 15. százévig túlnyomólag árja, vagy román-germán elemekből áll.

¹⁾ Herder: Ideen zur Philos. der Geschichte der Menschheit.

A 15. százév vége felé keletről nyugatra nyomuló néprohamok (a 13—15 százak mongol, tatár, török invasioi) egy új korszak kezdetét jelölik. Ebben a korszakban az első és legrégebb népkör megint belelép a történelem folyásába s ez egyetemes jelleget ölt. A világforgalom és közlekedés t. i. ama történelem előtti turán-mongol néprétegekkel új érintkezési pontokat, viszonyokat létesít. A történelemnek keletről nyugatra tartott menete megint keletre fordul; mert a kereskedés, hódító háborúk és a gyarmatosítás a nyugati kereszténységnek keleten missioi munkát és küldetést biztosítanak. De e terjeszkedési törekvésekkel egyidejűleg a nyugati keresztény culturalis élet bensejében hatalmas átalakulások, rázkodások mennek végbe. Egyes elemek önállósúlnak s a történelmi élet alakításában tevékeny szerepet követelnek. A forradalmi szellem dühös kitörései rázzák meg s zavarják a humanitas csendben munkáló hatalmát.

Ez az a kép vázlatosan, melyet szerző a ker. időszámítás utáni világtörténelem arczulatáról rajzol. Finom ecsettel, nagy vonásokban. A történelmi tények szellemes rendezése inkább csak meglep, de a historicust ki nem elégti. Készen van a keret; abba belehelyezi a részleteket. De úgy, a mint rendszere kívánja. A történelmi hűséggel nem sokat törődik. Ezt különben vád gyanánt majdnem minden történetbölcselő ellen felhozták. Felhozták ez irány nagy nevű bölcselője, Hegel ellen is. Lenne is igazuk a vádlóknak. ha e bölcselők történetet akarnának írni. De nem ez a céljuk. Csak a történelmet, annak szétáradó folyamát, törekednek egységes mederbe hozni, mint eszmék vezetése alatt álló egészet magyarázni, némileg megérteni; keresni eredetét, folyása tényezőit, célját, rendeltetését.

Hegel a világtörténelem régi felfogása mellett marad. Felosztja ezt keleti és nyugati folyásra. Ó, közép és új kort különböztet meg. Ez nem eléggé tudományos felfogás. Vajjon ezer évek múlva is új kor lesz a mostani? Comte segíteni akar e hiányon. Más heosztást állít fel más alapon. Ez az alap az emberi szellem tevékenysége megnyilatkozása. Kezdetben theológiával, azután metaphysikával foglalkozik az emberi gondolkodás. S csak most lép be a szigorú tudományos korszakába, melyet rendszere, a positivismus jelez. Rocholl nem ismer el korszakokat. Ó néprétegeket, népköröket vesz fel. Olyan nagyokat s meghatározatlanúl, hogy tetszésünk szerint mindent beléjük rakhatunk vagy mindent kivehetünk belőlük. Szintelen, elmosódó keretek. S még a történelmi folyam szigorú rendje sem kárpótol a korlátatlan áttekintés előnyéért. Hogy a világtörténelem folyama mértani figurák szerint menne, azt semmi gondolkodási kényszer,

sem külső sem belső, nem teszi érthetővé, valószínűvé. Hogy a Jézus megjelenése előtt kisebbedő s utána növekedő concentrikus körök érzékeltetnék a történelem áráját, az csak szellemes combinatio, de nem szükségképpeniség.

De lássuk most a növekedő concentrikus körök eszmei életében a humanitas gondolatának érvényesülését. A humanitas fogalmának két főjegye az isteni és emberi egyesülve volt a Jézusban. Az isteni-nek és emberinek az egyesülése kell hogy valósúljon a történelem további folyamában. De a hullámok torlódásában az egyik elemet el-elűnni, ingadozni látjuk a másik előnyére. A kereszténység első korában a zsidó befolyás és a pogány világ reactioja az istentudatot emeli csaknem kizárólagos érvényre. Később a renaissance a végezt, az emberit, a világot jogához juttatta, de az embert egyoldalúan csak aesthetikailag szemlélte, ethikailag kevésbé. A reformatio egyeztetni akarván a két ellentétet az embert tehetségeiben s valódi rendeltetésében mélyebben tanulta ismerni, felfogni és méltatni. De a belső világ életében, a gondolatok szakadatlan fluctuatiojában és harczi között a humanitas az istentudattól elválasztottan megint egyoldalúlag jut érvényre a 18. évszáz második felében, a megvilágosodás korában, a melynek csak szükségképeni folyamánya, a jelen százév első felében mindenütt kitört az a forradalmi szellem, a mely izzásban, forrongásban tartotta egész Európát.

Rocholl e szellemi forradalom okait keresve, a Spinoza monistikus bölcseletére s e pantheismusból eredő identitas philosophiára bukkan. Ez a szellem csak lecsapódása az identitas bölcselet munkáságának. A materializmus fenyegetni kezd, megkezdvén romboló munkáját. A keresztény és a pogány népvilág közti forgalom szemlélete a közeli és a távoli jövő szinezésében sötét, komor képeket festet vele. Csendes és resignáló bánattal látja az emberiség s különösen a Krisztus országának jövő sorsát. A természettudományok túlságos térfoglalása a materialismushoz vezet s itt vannak a jövő veszélyei (II. 479.) Az ú. n. „mivelt körökben“ a monismus uralkodik, a mely szerint az ember nem egyéb, mint civilisált állat, a szellem az anyag legmagasabb tüneménye az agytekercek működésében. Ez a világnézet már nemcsak a meggyőződés dolga, hanem beférkőzött az érzületbe. Összhangzatosan akarja átalakítani jövőnket s ez az összhang a tehetségek és érdekek összhangja a munkamegosztás elve szerint.

E szerint a jövő társadalma az erőn és életrealitásán alapszik, a jogon s élvezeten; kötelességekről, lemondásról szó sem lehet.

Egyéni élet, egyéni sajátság, egyéni jellem többé nem tényezői a társadalmi életnek. Mindez eltűnik ebben az ideges embertömegben, melyet külsőleg táviró sodronyok, gőzgépek, belsőleg egy lélek, egy gondolat kötnek össze. Az életharcz mezeje a szabadverseny, melyben a nagy a kicsit, az erő a gyengeségét felfalja. A létért való harczban az erőkimélés lehetetlen; az nem alkalmas talaj a társadalmi, rokonszenvi érzelmek fogamzására, tenyészésére és ápolására.

Ez a szakadatlan, lelketlen harc és küzdés a létért a társadalmi szervezet egyes tagjainak, a socialis részeknek izmosodásával, kifejlődésével jár. S ez új veszélylyel fenyeget. Mert minél tökéletesebb a szervezet, annál kényesebb. Ez áll nemcsak a természeti, hanem a társadalmi szervezetről is. S ha az egyén szellemi és testi erőit fokozni akarja érvényesülése érdekében, nem áll előtte egyéb, mint idegrendszerre megbomlása következtében az öngyilkosság s az őrültké háza. Példát már a jelen is eleget nyújt.

Ethikailag is ép oly aggasztó a jövő. Mert az egyén tökéletesezésével nő önállósága s ezzel az erkölcstelenedés lehetőségének nagyobbodása. E szempontból magyarázható a rossz növekedése a modern társadalomban. Mert Rocholl szerint erkölcsi javulás, haladás nincs — Buckle is azt állítja, hogy Sokrates óta egy lépést sem tettünk e tekintetben — csak legalisabb lesz az ember; mert az személyi változáson s újjáalakúláson nyugszik. De van haladás az értelmi culturában s ezzel nő a társadalom hidegsége, fogy a vallásos melegség, háttérbe szorul a képzelem az értelem megett (II. 487.)

Terjed a tőke és a proletariatus internationalismusa. Készül az egynyelvű világállam titáni művének ijesztő egysége. A világtörténelem kezd visszatérni oda, a honnan kiindult a turano-mongol világ alaprétegére, térben és időben, lényegileg és tartalmilag. És majd a humanitas gondolatának abban a chaoticus világban ama történelőtti idők óriási képződményeivel kell vivnia s talán eredménytelenül.

A természet üli diadalünnepét a szellem felett. Az egymással küzdő felek, erők ellentétek mindig merevebbül állanak szemben. Az egyházi és világi cultura között mindig nagyobb lesz az úr, befolyásuk egymásra pedig kisebb. „Igy meztelenül, az igaznak, jónak és szépnek minden eszményétől megfosztva áll a modern ember, midőn eszményi méltóságának megalapítását és ezzel az igazi humanitást a kereszténységben ellökte magától“ (II. 496.)

Ezek volnának tehát azok a veszélyek, melyek a pantheismus és az identitas bölcselet materialismusából következnek. Hű, igaz,

megkapó e kép. A modern társadalomban csakugyan észlelhetők e veszélyek. Ámde ezekből a legmesszibb menő következtetéseket vonni a távol jövőre nézve, még gondolatnak is vakmerőség és merészség. „Jönni fog egy utolsó idő“ (II. 492.), midőn a világtörténelem színpadja bezárul. Midőn az utolsó s legnagyobb koncentrikus kör, melylyel a történelem kezdődött, való életet fog nyerni, ezzel a körfolyam be lesz fejezve. De a végkrízis nemcsak szellemi, hanem természeti is lesz, mert a világtörténelem nemcsak a szellemi, hanem a természeti élet történelme is. Ezért bekövetkezik a koszmologiai, telluris, solaris és universalis világvég is. Mert a föld, miként testünk, éppen anyagisága miatt halandó. Ebben megegyeznek mind a természettudósok, csak a diagnózis megállapításában térnek el a vélemények. Rocholl az anyagnak ez elhalásában látja éppen a haladás lényegét, mert ez megszünteti azt az ellentétet, melyre az ember lényege oszolva van.

No de távozzunk a távol jövő e képétől. Bármily tetszetősen is van az vászonra vetve, a jelen, való világ szemlélete inkább kielégít bennünket. Inkább szellemes és subjectiv, mint objectiv alapokon nyugvó ötletei gazdag anyagot nyújtanak a figyelmes olvasónak, de czáfolni, vagy támogatni azokat nem lehet, nem is érdemes, mert hiányzik az a szilárd alap, a melyre lerakva kellene lenniök.

Csak egyéni világnézetéből folynak a jövő képeinek e sötét és véstjósoló részletei, melyeknek rajzolása közben saját egyházi álláspontja is befolyással lehetett s bizonyára volt is. De éppen ezért a tudományos kritika módszere nem is alkalmazható e teljesen subjectiv hit, meggyőződés és gondolkodás productumára. A jövő Isten kezében van; halandó emberi szemnek oda bepillantani nem adatott. Igaz, hogy Rocholl nem egyedül áll a történetbölcselők között, ki a jövő valószínű képét a múlt tanúságaiból megalkotni törekszik. Megpróbálták ezt már előtte sokan. Hegel és iskolája a maga rendszerében látja az abszolút szellemnek, mint a fejlődés sorát bezáró jelenségnek, megnyilatkozását. Comte úgy véli, hogy a jövő felett a pozitivismus eszmei hatalma fog uralkodni. Buckle a jövőt egészen az értelem számára tartja fenn, melyből ki lesz zárva a képzelem s a sziv világa. S ime Hegel bölcséletét, mely a maga korában csaknem egyedül uralkodott, Kant tömör rendszere már-már elnyomni törekszik. Comte pozitivismusának uralma korántsem kizárólagos s a társadalmi élet tényezői között a lélek erői egyenlően működnek, a munkában egyenlő részt vesznek. Nem sikerültek eddig sem a jövőre vonatkozó kísérletek s nem fognak ezután sem sikerülni.

Pedig a történetbölcsélet célja épen az, hogy a múlt történetének folyásából a jövő valószínű menetét meghatározza, mint azt Mill St. J. is kifejezi. Épülnek a hatalmas systemák, melyekben a jövő képe előre meg van rajzolva. Aztán megalakúl, megjelenik a jövő s mi csalódva látjuk, hogy ez a jövő egészen más s arra gondolunk, hogy ez nem emberi alkotmány, hanem az isteni teremtő erőnek fényes productuma. A mennyiben tehát a történetbölcsélet ezt a célt tűzi ki megvalósításra, lehetetlenre igyekszik, lehetetlent akar megfejteti, Erre vállalkozott nagy nevű előzőivel együtt Rocholl is s mint azoknak, úgy neki sem sikerült.

De van egy megmérhetlen nagy fontosságú hivatása a történetbölcsésznek s kizárólagos érdeme az, hogy a világtörténeti haladás és fejlődés eszméjét először ez a tudomány vetette fel, ez próbálta magyarázni, fejtegetni e fogalmat, kutatni, hogy mi a haladás lényege, milyen a menete, az iránya, a célja? Rocholl is áttekintvén a történelem múltját, jelenét és jövőjét, foglalkozik azzal a sokat vitatott és kényes kérdéssel, hogy van-e hát haladás? S ha van, mi a lényege? Hogyan lehetne szemléltetni, a körvonallal-e, mint az ó kor tevő, vagy a hullámvonallal, vagy pedig a folytonosan emelkedő vég nélküli egyenes vonallal? Megállapított eredményekre e tekintetben alig tekinthetünk.

A legtöbb történetbölcselő megegyezik abban, hogy a haladást a civilisatioval azonosítják; de a civilisatio lényegének kutatásánál már eltérnek a nézetek (*Guizot*¹⁾) e fogalom meghatározásánál a nagy tömeg természetes józan eszére támaszkodva azt mondja, hogy „ez a magánélet tökélyesbülése, a szorosabb értelemben vett társadalom kifejlődése és az embereknek önmaguk közti érintkezése.“ Ehhez járul az egyéni, benső élet, az embernek magának, tulajdonainak, érzéseinek és eszméinek kifejlődése. Röviden kifejezve: a társadalmi és egyéni, az ember külső és belső viszonyainak kifejlődése. E két tényező elváhatatlan, egyiknek fejlődése a másik haladását szükségképpen maga után vonja. Az ily értelemben vett civilisatiót Franciaország érte el legjobban, mert ott a szellem friss, életteljes lüktetése párosúlva a társadalmi élet finomságával ma is mintaképe az európai társadalmi életnek. Ez eszmény egy erős központi államhatalmat s társadalmi egyenlőséget feltételez. Egészen ellenkező elvi szemponton áll s élesen kel ki *Quinet* ez optimismus ellen. „Ismerjük félre — mondja *Quinet*²⁾ — és töröljük el az egész történelem eredményét, az egyén felszabadítását és azonnal szellemileg a legrégebb társadalmak

¹⁾ Az európai polgárosodás története. Ford. Grubiczy I. felolv.

²⁾ A forradalom. Ford. Grf. Károlyi Tibor 1871. II. 564. l.

kortársai leendünk. . . . Vegyék el tőlem az öntudat s a velem született egyéniség érzetét, mi lényem alapját képezi s legkisebb ellenállás nélkül fogom önöket követni hátra felé, századokon keresztül, míg Lykurgus alattvalója, vagy a Gracchusok polgártársa, vagy Salentum lakosa leszek. *Ha vagyok általában valami, a szabadság egy szelleme vagyok.*“

Comte Ágost, a positivizmus megalapítója, elismeri a történelemben a szerves fejlődést, a mely haladást jelez minden tekintetben, de e haladás — szerinte nem korlátlan, nem határtalan, hanem meg van határozva az ember természetete által. A haladás irányát az értelmi haladás határozza meg főképen, de a többi irányzatok is hatást gyakorolnak. Minden népnek ugyanazon fejlődési processuson kell átmenni, ugyanazon célhoz kell jutni, csak hogy különböző külső okok, éghajlat, viszonyok módosítják a fejlődést. E történelmi fejlődés törvényét abba a híres elméletébe foglalta össze, mely szerint az emberi szellem a theologiai felfogáson kezdi, azután átmegy a metaphysikaira, végre a pozitivismusra, melynek most még csak a küszöbén állunk s melybe csak a jövő kor fog belépni. Ezzel a felosztással akar segíteni Comte a régi felületes felosztáson, a mely ő, közép és új kort ismer. Ez elméletben ki van fejezve az a gondolat, hogy minden eseményben bizonyos emelkedést, tetőzést és rákövetkező hanyatlást vehetünk észre. Így hát a hanyatlás is csak egy lépés előre a fejlődés pályáján, mint a halál is csak csirája egy újabb életnek. Vico ezzel ellentétben *Scienza nuova*-jában azt igyekszik kimutatni, hogy az emberi szellem fejlődése folyamán visszatér oda, a honnan kiindult, tehát a fejlődés pályáját körvonallal lehet szerinte szemléltetni.

Buckle nagy port vert elméletét e tárgyról fennebb már érintettük. Látjuk, hogy mennyire megoszolnak a nézetek a fejlődés lényegét illetőleg s hogy mily kevés a positiv eredmény.

Ez alkalommal mellőzzük a nem kis számú s nagy nevű socialpolitikuskokat és bölcseleket, kik haladást elismerni egyáltalában semmi téren nem hajlandók. Vannak pl. olyanok, kik a természettudományok fellendülésével járó világforgalomra s a megélhetési módok sokasodására, mint a physikai és értelmi haladás tényezőire ethikai fordúlattal, azzal felelnek, hogy mindezek szemernyivel sem mozdították elő az emberiség boldogságát s a gőz századának találmányai, gépei a munkás ember napi gondját, verejtékes munkáját semmivel sem apasztotta. Ámde a kérdésnek ez az ága a haladás tényének constataálásánál nem jöhet figyelembe, mint R. helyesen

megjegyzi. Rocholl azokhoz a bölcészekhez tartozik, kik a haladást a spirális, vagy a hullámvonallal gondolják szemléltethetni, bár a mint fennebb láttuk — a történés folyamát a kiinduló pontba vezeti vissza. Ő a haladás kérdését négy oldalról világítja meg, u. m. *physikai, értelmi, aesthetikai* és *valláserkölcsei* oldalról. S a mint részletes ismertetésünk folyamán ki fog tűnni, elismeri a haladást *physikai, értelmi, aesthetikai* és társadalmi *ethikai* szempontokból.

Lássuk Rochollnak a haladásra vonatkozó fejtegetéseit. Miben áll a haladás *physikailag*? Abban, hogy az ember a civilisatio haladásával a természeti erők kötelékeitől, a föld göröngyétől mind szabadabb és szabadabb lesz. S mi az eszköze e haladásnak? A *különülés* és az *elválás* mind a természeti, mind a társadalmi életben. A mint t. i. az egyén, a tag, a rész ereje, értéke, szabadsága nő, abban az arányban tapasztalhatjuk a haladást *physikai* értelmében. Az első *cultura* etymologiai gyökere a földmivelés. A föld göröngyétől való felszabadulás épen onnan számítandó, midőn az ember értelme, ereje azt először termékenyíti meg (II. 565.) A mai *physikai* civilisatio irányát az idő és tér legyőzésére vezető törekvések jellemzik. A cél a szellem uralmát az idő és tér felett megalapítani. Ezt a célt a mai tudomány dicséretes buzgósággal, nagy apparatussal munkálja s oly eredménnyel, hogy ma már a világtér és világidő gondolatával talán reménnyel foglalkozhatunk. Mindez bizonyára haladás s a tény constatalásánál közönyös az a kérdés, hogy e találmányok, óriási sikerek mennyiben eszközlik az emberi nem boldogságát.

Az *értelmi haladás a kutatás terére és módszerére* szorítkozik. A gondolkodó szellem nem a napi élet szükségleteinél kezd. Hiszen az ismeret kezdete a csillagászat volt. Az ó és közép korban független tudományról nem lehet szó. Amott az oraculumok, itt az egyház szolgálatában áll. Az új korban lesz a tudomány független *Descartes*-sal, ki az exact tudomány megalapítója. A tudomány haladásának lényege az általánosítás, „az egyenlő coexistenziáknak és a tünemények következményeinek csoportokba foglalása“ (II. 575.), az esetleges, a véletlen száműzése s a törvényszerűség térfoglalása. Vitáz *Buckle*-l, ki a civilisatio célját abban látja, hogy az értelem túlsúlyra jut a képzelem felett, mert a legfényesebb értelmi erő sem teszi feleslegessé a képzelmet és babomát. Sőt ezek nőnek a gondolkodási tevékenység túlingerlésével. Hajlandó a haladást *Macaulay*-val a matematikára és tapasztalati tudományokra szorítani, de oly kibővítéssel, hogy ez a haladás a világ miveltjeinek közös java, nem pedig egyes culturnépeké.

Az *aesthetikai haladás* a fennebb részletezett logikai processus képét mutatja. Az ó görög művészet a vidám naivitas művészete. „Es ist das Evangelium des Diesseits“ (II. 577.) Az *immanentia* kora ellentétben a *keresztény középkor transcendentijával*. A keresztesség félelmetesen sovány és sötét szenteket teremt. A festményeken minden csak alak s még pedig eltorzított, rút alak és előtér. A földi szépen érzett gyönyört feláldozták a túlvilágnak. Az ellentétes elemek áthatják egymást a modern művészetben, melynek legfontosabb vívmányai a *tájkép, a távlat*. A zene haladásában nehezebben mutatható ki e fokozatos fejlődés.

A legérdekesebb ponthoz érkeztünk: van-e haladás *vallás-erkölcsi* tekintetben? S e kérdésre Rocholl nem-mel felel, mert a vallás-erkölcsi javulás egyéni változást, újjászületést tételez fel. Hanem az ú. n. társadalmi morál változik, fejlődik, tehát a haladást nem zárja ki. A mi az emberiség socialis életküzdelseiben ma erény volt, holnap talán bűn lesz. Macchiavelli a magas politikai czélok elérésére a gyilkolást még mint művészetet tanítja.

A socialis ethika főelvei a társadalmi hatalmasságok, közvélemény, hírlapok vezetése és nyomása alatt fejlődhetnek s e különböző faktorok harcza és mozgása idézhet elő bizonyos maximákat, melyek a közerkölcsiség, a legalitas rendszerének oszlopait alkotják. Ez a collectiv erkölcsiség *lett és még fejlődhetik*. De ez a haladás csak külsőleges. S éppen ez az alapja annak az elszomorító jelenségnek, hogy a modern culturnépek társadalmi életének fényes felszine alatt mindig fenyegetőbb mértékben lép fel az általános erkölcsi süllyedés. A társadalmi morál haladása mellett a vallásos érzés állandó süllyedését észleljük. „Collectiv erkölcsiségben, közmorálban lehetséges a haladás, de tulajdonképeni vallásos haladás nem lehetséges“ (II. 583.) Miért? Mert a vallás nem kívülről, nem neveléssel, vagy öröklés útján jó, hanem az egyénnel születik, mint új élet.

Ezekben kívántam ismertetni Rocholl történetbölcséletének alap gondolatait. Most röviden még csak egy néhány megjegyzésre szorítkozom.

Módszere kérdésével áll összefüggésben főhypothesis, melyre rendszerét építi. Inductio alapján hypothesis által a deductiohoz jut, egyesítvén így az inductiv és deductiv módszert. Szerinte ugyanis a szellemélet megértésére az inductio nem vezet; ezen az úton csak a természeti élet magyarázatáig jutunk.

A természet mai létformája nem az eredeti, nem a „tisztá természeté,“ hanem az eredeti létalak az embernek valamely erkölcsi

tette következtében egy fensőbb állapotból a mai anyagiságba süllyedt, a melyből az emberiség megdicsőülésével megint fel fog emelkedni s „a tiszta természet“ jövődjő látformája, létfeltételei között az emberi szellem mostani „éjjeli tudata“ meg fog világosodni s az ennek mélyén virtualiter ma is meglévő, de szunnyadó erők és tehetségek nyilvánulni fognak a használat folytán. Az anyag ilyen felfogásának forrása az a gondolat, a mely szerint az anyag maga a sötét, a rossz, a nehézség. Lotze szerint az anyagiság, a testiség csak emberi felfogási formája oly lényeknek, melyek egymáshoz és hozzánk intelligibilis vonatkozásokban állanak. E felfogás szerint a testiség csak subjectiv megjelenési forma, csak phaenomenon. Rocholl érzi, hogy az emberi szellem az érzékvilágtól, a testiségtől van feltételezve; de e testiséget valódinak, nem pusztán megjelenési formának mondja, s az emberi szellemet e testi feltételezettsége nélkül nem tudja gondolni. Már most meglévén győződve arról, hogy az emberi szellem az istennel való egyesülésre van rendelve, hogy testiség s általában az érzékvilág ne álljon közöttük válaszfal gyanánt, ennek is meg kell dicsőülni az „istenemberben“ s általa a megváltott emberiségben. E szerint tehát Isten céljainak utolsó eszköze a testiség. Mellözve itt a gondolatsor dogmai oldaláról támadható kifogásokat, milyeneket vallási meggyőződésünk nevében nagy számmal emelhetnénk, az anyagnak e magyarázatát bölceleti szempontból sem fogadhatjuk el. Ez a vallásbölceleti alapnézet nincs megalapítva azzal a kényszerűséggel, melyet logikai gondolkodás elfogadhat. Ez a hypothesis nem állhat meg az anyagnak azon magyarázata mellett, melyet a természet-tudományok mai fejlődési fokukon adnak. Az anyag magában nem rossz, nem nehézség; sőt egyik tárgyat a másikhoz vonja, tehát a közösség köteléke. Az anyag nem sötét, sem világos, hanem teljesen közönyös e két érzet iránt. Hiába hivatkozik Rocholl az újabb természetbölceletre, a mely szerint a látható anyag láthatatlan, anyagtalan elvek eredménye, Leibnizra, ki az anyagot a monások zavaros állapotából magyarázza, Fechnerre, Lotzere, mert mindezekben nincs meg a szükségképeniség jellege gondolkodási törvényeink szerint. Aztán Leibniz, Fechner, Lotze nem is vonhatók e hypothesis támogatására, mert szerintök az anyag bizonyos alsóbb rangú szellem; élő ugyan, de öröktől fogva, nem pedig egy magasabb állapotából süllyedt mostani anyagiságába.

Igaz Rocholl állítása, hogy a tudományból és bölceletből nem lehet kizárni a hypothesis-t, a melynek bizony a tudományok számtalan sok vivmányt, felfedezést köszönhetnek. De az is általános

igazság, hogy a hypothesisnek csak akkor van tudományos becese, ha utólag igaznak bizonyúl be, azaz ha a módszer érdekében kénytelenek vagyunk felvenni s az ebből folyó következtetések a tapasztalás tényeiben folytonos igazolásukat találják. De hát igazolja-e a tapasztalás az anyagnak a nekünk láthatatlan természetből való származását, mint torzképződményt? És mi nyújtja a történelmi kényszerűség biztos zálogait arra nézve, hogy ez anyag megint visszaváltozik eredeti állapotába, a láthatatlan természet formáját vévén fel?

Igaz, hogy találkozunk a vallásbölcsészet történelmében oly mystikus irányzatokkal, a melyek szerint a tiszta természet valamely krízis következtében az ember teremtése előtt a durva anyagiségba sülyedt; ámde ebből ama metaphysikai tételek igazságát csak nem akarja következtetni szerző?

Schelling mysticismusával sok találkozási pontot találunk Rocholl rendszerében. Schelling természetbölcséletében nagy úr marad a véges és végetlen között, mert az érzéki világ előállása az alapból (Urgrund, vagy Ungrund) való fejlődéssel nem egyeztethető össze Isten feltétlenségével (Absolutheit.) Ez a hiány Rochollnál is megvan. Sőt ő az anyagvilágnak a mostani létformája előtti létével nem is foglalkozik, nem is akarja azt magyarázni. Egyszerűen felveszi a tételt, hogy az érzékvilág mostani létformájában nem az eredeti, az igazi, hanem az, a minek nem kellene lenni (das Nichtseinsollende.) Egy sülyedés állott be először a szelleméletben, a tudatban s ezt megérezte később a természetélet is. De hogyan történt e sülyedés, miért és mikor? e kérdésekre nem felel. „*Valahol és valamikor* — mondja Rocholl (II. 114.) — egy katasztrófának kellett történni, a mely általános bomlást és sülyedést okozott, mely az ember idealis feladatának összhangját megzavarta; ez az istentudatban kezdődött s a nyelv- és népsokaságot okozta.“ Nem physikai vagy értelmi, hanem ethikai katasztrófa volt ez (II. 117.), melyben az egységes istentudattól elszakadt az öntudat s a formák sokaságát létesítette; azután megtörtént ugyanez értelmileg és physikailag is. Innen a samanismus, a kigyók és ősök imádása a népek ős culturája, mythológiája korában (II. 132.)

Az egységes istentudat megbomlása, az öntudat formáinak sokasága a polytheismust vonta maga után; történelmileg a fejlődésnek csak ez utóbbi mozzanata mutatható ki. E történetileg adott polytheismusról visszazáll praehistorikus időkre s a tudat sülyedését igaznak bizonyúló hypothesisnek tekinti. A physikai sülyedést is felveszi, mert Rochollnak, mint Schellingnek is, az anyag mai formá-

jában az, a minék nem kellene lenni. A geológiai anyagnak életét Lotzeval kötött vagy akadályozott életnek (gehemmtes Leben II. 109.) nevezi; de ez a kötött élet „egy magasabb és tulajdonképeni életet“ tételez fel, melynek elemei szabadabb mozgásban az ellentéteket kiegyenlítik. De — ime ez a magyarázat! ? „irgend eine Ursache zerbrach das freudige Ineinander in ein hartes Ausser- und Nebeneinander.“ Tehát magyarázat helyett megint hypothesis, melynek semmi kényszerítőleg meggyőző ereje nincs. E feltétel theologiai szempontból talán számtalan nehézséget szüntetne meg; talán megmagyarázható lenne általa a fizikai és erkölcsi rossz eredete, szerepe és lényege. De a tapasztalás nem igazolja a hypothesis jogosultságát s ezért nem fogadhatjuk el. Rocholl maga sem bizik e hypothesisében s ezért minduntalan a legújabb természetbölcsélet tanaira hivatkozik, de a mint kimutattuk, nem helyesen, mert ezek szerint az anyagnak immaterialis élete nem valamely ethikai sülyedés eredménye, hanem eredeti.

Ismertetésemnek végére értem. Összegezem most az eredményeket. Kiemelem előnyeit, de nem hunyok szemet hézagai, hibái előtt sem, miut az Allgem. conservat. Monatsschrift referense¹⁾ Előnyéül tudom be, hogy a történelemnek astralis és telluris szinterét nagy vonásokkal finoman színezve, a természettudományok biztosított eredményeit a maguk helyén kellően méltányolva, nagy látókört nyit meg az olvasó előtt. De ráakadván előre kieszelt hypothesisére, a járt ösvényt elhagyja, az egymásba fogózó, de meg nem okolt felvételek lejtőjére jut s itt az új légkörben szinte gúnyolni látszik az előbb kedvvel járt utat.

Érdeme, hogy könyve minden sorát keresztény hit s az ehhez való rendületlen ragaszkodás jellemzik, hogy a ma már tudományosan is tarthatatlan materialismus ellen száll sikra, de feladatát, melyet maga elé tűzött, nem végzi el kielégítő eredménnyel. A történetbölcsélet tudományát egy lépéssel sem vitte előbbre. Ereje a kis dolgokban van, nem a rendszer egészében. Kevés vonással könyved, megkapó képeket rajzol. De a régen felvetett problémák nála is megoldatlanul maradnak. A történelem nagy folyamának beszorítása három concentrikus körbe, erőltetett. Elmosódó, szintelen, élet- és tartalom nélküli keretek. Mintha a gazdag valóságot ily mesterségesen kieszelt rámakba be lehetne szorítani! Vagy pedig a történelem munkája csak e körökben nyilvánúlna! Profécziái ellenmondásban

¹⁾ 1893. febr. szám.

állanak rendszerével, mert ő maga is elismeri, hogy a jövőre vonatkozó legvalószínűbb számításokat a lángész vagy a szenvedélyek viharából előtörő beavatkozások egész váratlanul megzavarhatják.

A világtörténelmet egyedül csak az embernek az Istenhez való viszonyában s még inkább csak a Jézus váltságában fogni fel, magyarázni, bírálni és méltányolni, legalább is egyoldalú felfogás, a mely nem meríti ki a dolog egész lényegét, nem számol azon értelmi, érzelmi és akarati, továbbá azon geologiai, éghajlati, ethnologiai, ethnographiai stb. stb. tényezőkkel, melyeknek convergáló összműködése a világtörténelmet teszi, kialakítja. A szabadakarat kérdését, minden történetbölcsélet főproblémáját csak érinti, de nem tárgyalja érdemlegesen. A történetbölcsélet nehézségeinek felsorolásánál nyíltan bevallja, hogy a ki ezt exact tudományyá akarja emelni, jól teszi, ha teljesen lemond minden reményről (I. 391.). Az első rész előszavában a népéletnek csak megközelítőleg kielégítő képét igéri, de a második rész utolsó fejezetében már ezt olvassuk: *Die Idee, welche wir fänden, ist aber nicht eine beliebige, sondern eine ewige, in sich notwendige. Und darum ist' s nicht eine Philosophie der Geschichte, welche wir darbieten . . . Was wir darbieten, ist wesentlich die Philosophie der Geschichte* (II. 603.)

Ezek után éppen nem osztozunk Freybe A. itéletében, mely szerint Rocholl könyve egy világgönyv (Weltbuch), mely évszázaknak lesz világító fáklyája és gyümölcsöket terelve halhatatlanul fog működni s megérdemli, hogy az ephemer irodalom árából, mint drágagyöngy kiemeltessék¹⁾. Rocholl maga is művét igen helyesen csak „időszerű kísérletnek“ mondja, ámbar a könyv végén saját állítását megczáfolja. A dicséretben már kevésbé buzgolkodik Baumann a (Göttling. gelehrt. Anzeigenben 1893. 11. sz.) s csak annyit enged meg, hogy lebilincseli a figyelmet s gondolkodásra indít. A mi itéletünk, hogy e műben a legheterogenebb irányok és gondolkodási elemek vegyülnek szerencsétlenül, a hasonló irányú művek között csak nagyon középszerű helyet foglal el, de ez itéletet nem terjesztem ki az első negatív kritikai részre. E történetbölcsélet negative jó szolgálatokat tehet, mert azt az igazságot erősíti meg, hogy a tudományt orthodox egyházi és dogmatikai szempontból tárgyalni nem lehet, ilyen érdekek alárendelni nem szabad.

¹⁾ Allgem. conservat. Monatsschrift 1893. febr. sz.

MÓZES ANDRAS
HAGYOMÁNYA 1903

A bölöni zsinat.

(Aug. 25, 26, 27)

I.

Dániel Gábor főgondnok megnyitó beszéde.

Méltóságos és főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Félszázadnál több idő telt el, mióta Bölönben az utolsó zsinat tartatott.

A történelem alig jegyez fel korszakot, melyben nagyobb átalakulás történt volna, mint ebben.

Az 1848-iki események hatása az egész emberiségre kiterjedett.

A szabadság, engyenlőség, testvériség jelisége alatt jött létre a sajtószabadság is, korunk nagy hatalmának egyike.

Azonban mint minden nagy reform, úgy ez sem létesült nagy rázkodás nélkül.

Félreértés szülte az önvédelmi harcot, mely nemzetünk hajdani vitézségét, nemcsak feltüntette, de dicsőséggel tetézte.

Következtek erre a sötét évek, az elnyomatás korszaka. Végre a sötétség oszlani kezdett. Az ellenfelek kezdték egymást megérteni. A multra a feledés fátyola vettetett, melyet a kiegyezés köve'ett.

Alkotmányunk a viszonyoknak megfelelően helyre lett állítva.

Mindezen események, melyek gyökerében alakították át társadalmunkat és politikai életünket, hatással voltak vallásos életünkre is.

Ez sem kerülhette ki a változó korszak tüneteit. Része volt az elnyomatásba, úgy a feltámadásba.

Minden intézmény csak szabad légkörben fejlődhetik.

Ezt igazolja egy visszapillantás fél százados beléletünkre.

Leküzdve a viharokat, hála a Mindenhatónak, egyházunk megerősödött.

És ha azt szeretetünkkel ápoljuk, buzgóságunkkal tápláljuk, jövője nemcsak biztosítva lesz, hanem méltó helyet fog elfoglalni más felekezetek körében is.

Epp azért tulajdonítok én nagy fontosságot a zsinati gyülekezeteknek, mert ez fokozza a vallási érzületet.

Nem olyan az, mint egy Kolozsvárt tartani szokott főtanács, mely ugyszólván zárkózott körben foly le.

Ez nem ad közéletünknek elég jelt. Bizonyos körön kívül alig van hatása. De egy zsinat, mely évek folyama alatt bejárja egyházunk köreit, melynek ünnepléseiben részt vesz egy nagy tömeg nagyja és

apraja, férfiak és nők, oly jótékony hatással bír egyházi életünkre és annyira emeli a vallásos buzgóságot, hogy azt más módon pótolni nem lehetne.

A központtól távollevők látják vallásközönségünk vezérférfait, hallják főpásztorunk és lelkészeink magasztos szónoklatait, melylyel az Urnak igéit terjesztik.

Összejön ez alkalommal egyházunk nagyja-apraja, ismerkednek együtt, barátságot kötnek és így tömörül egyházunk egy egészszé, mely csak egy feladatot ismer, u. m. annak jólétét előmozdítani.

Ha szintén tanácskozásainkban olykor eltérő nézetek is merülnek fel, ezt nem az ellenzékieskedés vágya, hanem vallásunk iránt viseltető buzgóság idézi elé.

Vezesse tanácskozásainkat továbbra is ez a szellem.

Mert egyházunk fentartása sarkkövének egyike azon egyetértés vala, mely a világi és egyházi férfiakat vezette.

Ez az összhang adja meg az erőt nekünk.

És ez oly szépen fejlődhetik a nélkül, hogy egyik a másik felett uralkodni kívánna.

A világiak feladata főkép az anyagiakban, az egyháziaké a lelkiekben nyilvánul. Ezek ismerik hiveik érzületét; ezek hathatnak leginkább reájok, fokozhatják vallásos buzgóságukat a szószékből, valamint azon kívül is.

Közös feladatunk a közoktatás, a népnevelés előmozdítása, mely magába véve oly feladat, melynek megoldása még válvetve is minden erőnket igénybe veszi.

Tartsuk mindig szem előtt, hogy vallásközönségünk gyökereit egyházaink alkotják. Ezek ápolása nélkül vallásközönségünk élő fája fenn nem állhat. Mennyire csak lehet, erősítsük ezeket a fő alkatrészeket. Ugy igyekezzünk azok gondozói sorsán segíteni, hogy mennél kiválóbb egyének keressék a lelkészi pályát, melynek hivatása magasztos, de fáradságos, ha hivatásának egész odaadással meg akar felelni nemcsak a templomban, de hiveinek lelki gondozásában is.

Mire, tekintettel a közelebbi életbe lépendő egyházi törvényekre még nagyobb mérvben leendő szükség, mint eddig.

A polgári házasság az egyöntetőség követelménye, és indokolt, mert a házassági kötelékben oly esetek merülnek fel, melyek polgári uton oldandók meg. Azonban ohajtandó e mellett a házasság kötést az eddigi egyházi szertartás szerint úgy szólván szentesíteni. Mi csak úgy kivihető, ha a lelkészek a hiveik vallásos érzületére képesek hatni.

A válópereknek polgári utra való terelése szintén a felekezetek különböző eljárásai miatt vált szükségessé és kifolyása az egyenjogosságnak, úgy az anyakönyvek polgári uton való vezetése.

Mindezen reformok mély hatásuk vallásos életünkre és nem kis jövedelemtől fosztják meg a különben is csekély javadalmazással bíró lelkészi karunkat. Azonban az állam remélhetőleg illőleg fogja kárpótolni azon lelkészi kart, mely hivatásának nemcsak annak teljesítésével, de hazafias szellemben igyekezett megfelelni. A mi

lelkészeink nemcsak az unitárius, hanem a hazafias szellemet is terjesztették, nemcsak az egyháznak, de a hazának is éltek és élnek.

A protestans lelkészi kar részéről egy hang sem emelkedett fel az egyházi reformok ellen, pedig azok reájok hatnak legérzékenyebben, nem engedte ezt hazafiságok.

Az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalása nagy küzdelmet fejtett ki a főrendiházban. Az eredeti javaslat szabadelvű szövegének egy részét el kellett ejteni, hogy legalább ennyi létesülhessen.

De áttérve vallásközönségünk fejlődésére, ha szintén egyházunk anyagilag gyarapodott is, de tekintettel a növekedő szükségekre, a kor igényelte haladásra, az még sem oly kedvező, mint né melyek hiszik.

A kolozsvári főtanodánk újra építése — daczára a remélhető államsegélynek — oly nagy kiadással fenyeget, mely csaknem felülmulja a rendelkezésre álló alapjainkat. A mellett a székely kereszturi tanodánk épületének kibővítése, több osztály beállítása a tanerők emelését követelik. Erről gondoskodott részben boldogult Derzsi János atyánkfia, de ezen nemesczélú hagyaték csak a végrendelkező által kijelölt alapítványok törlesztése és a pénzalap megalkotása után fordítható ezen célra. Sőt a tanoda mostani szervezetében több teendőket követelnek az államközegek, melyek miatt már másodszori megintésben részesültünk.

Ha elhallgatom másféle egyházi szükségleteinket, csupán ezen két tanodának kiépítése, illetőleg kibővítése és felszerelése oly tetemes kiadást von maga után, mely vallásközönségünk vagyoni gyarapodásának mérlegét nagyon lesúlyesztí.

A jelenlegi csekély kamatláb, a kedvezőtlen gazdasági viszonyok, mind hátrányosan hatnak anyagi fejlődésünkre.

Azonban valamint eddig az akadályokkal a legválságosabb időben is sikerült megküzdennünk, remélem most, és jövőben is buzgóság, takarékoság és áldozatkészség mellett, egyházközönségünk jelzett szükségletei fedezve lesznek.

Ez lebegett több jóttevőink szeme előtt, kik közül ez uttal csak a legnagyobbat említem.

Csaknem felesleges megneveznem. Ez boldog emlékezetű Berde Mózes, Háromszék szülöttje, ki fejedelmi adományával járult vallásközönségünk vagyoni állásának gyarapításához. De ezen örökséghez sem juthatunk küzdelem és költség nélkül, a mellett annak felhasználásánál korlátot vett a végrendelkező akarata.

Berde Mózes. kihez engemet csaknem 60 éves háborítatlan barátság kötött, mint hazafi, válságos időkben nemcsak szülőföldén, hanem hazánk más részeiben is különböző minőségben hiven teljesítette kötelességét. A mellett élt egyházának. Maga iránt nagyon takarékos volt, de csak azért, hogy egyházának minél többet gyűjtessen: ez volt életcélja, melyet meg is valósított. Élni fog örökre hálás emléke közöttük, mely nemzedékről nemzedékre száll.

Helyén láttam ezen nagy jóttevőnkről ép itt szűkebb hazájá-

ban kegyelettel megemlékezni, annál inkább, mert a közelebbi zsinatunk óta ragadta ki a halál körünkből, és ez által is kívántam hálás emlékezetének kifejezést adni, azon meggyőződésben, hogy a gyülekezet összes tagjai ebben velem együttéreznek.

Hálátlanság lenne, ha ez alkalommal is nem emlékeznék meg amerikai és angol hitrokonainkról, kiket hozzánk nem a vérség, hanem a vallás, a hit közössége és az ezekből eredő rokonszenv és barátság köt össze, mely egyuttal nemzetünkre is kihat. Nagybecsű ezen egybeköttetés reánk nézve, mely vallásunk fényét emeli. Mely nemcsak a rokonszenvben, de segítkezésben is nyilvánul.

Ez alkalommal is van szerencsénk bosztoni tisztelendő lelkész Lyon Vilmos urhoz, mint az amerikai és angol unitáriusok képviselőjéhez.

Pár szóban meg kell említenem azon javaslatot, mely vallásközönségünk hatóságainak szervezetéről kiadatott és mely különböző nézetek nyilvánítására adott alkalmat.

Nézetem szerint a teendők ezen körben is annyira megnevekedtek, mikép azt az eddigi módon kezelni alig lehet.

Reform kell, de ezt nem vihetjük úgy keresztül, hogy ez által egyházi szervezetünket megrázkódásnak tegyük ki. Ovatosság és körültekintés szükséges, a mellett a szerzett jogok érintetlen hagyása.

Alig van eset vala mely alkotmányos országban, hogy megszerzett egyéni jog élvezetétől az illetők megfosztassanak. Így van ez a politikai életben a jogosult képviselő választókkal. Ezt lehet alkalmazni a mostani konsistorokra is.

Ha a különböző alapok és birtokok kezelését tekintjük, úgy másfelől az általam jelzett szükségleteket, a közigazgatás fejlődését, mely kihat vallásközönségünkre is, minden gondolkozó egyháztagnak át kell látnia, hogy az eddigi szervezeten módosítanunk kell.

Püspökünk egész odaadással kezeli vallásközönségünk ügyeit. Új és fiatal erőt nyertünk báró Petrichevich Horváth Kálmán cs. és kir. kamarás főgondnok társamban, ki a központ közelében lakván, egyházi ügyeinek vezetésében egész buzgósággal segédkezik. És ha szintén nem tagadhatjuk meg mind azoktól, kik vallásközönségünk ügyeit a központban kezelik, a szakértelmet és szorgalmat, önként merül fel azon kérdés: vajjon még meddig győzik így a folyton nevedő munkát.

Nem tekintem feladatommak ezuttal részletekbe bocsátkozni, csak jelezni kívántam egy reformnak szükségességét. Meg kell találni azon módot, melylyel ez az érdekek megóvása mellett és tekintettel anyagi helyzetünkre, keresztülvihető.

Szóval: elé kell készíteni a tárgyat a jövőre, mely ugyan már különböző alakban több főtanácsi üléseinkben felmerült a nélkül, hogy megoldást nyert volna.

Tulhaladná azon határt, mely egy megnyitó beszédet korlátol, ha még részletekbe bocsájtkoznám.

Az előforduló tárgyak jelezve vannak a tárgysorozatban és midőn ezekre felhívom a méltóságos és főtisztelendő Zsinati Főtanács

tagjainak becses figyelmöket, fogadják kérem szívélyes atyafiságos üdvözetemet, melylyel ezen Zsinati Főtanácsot megnyitottnak nyilvánítom.

II.

Jelentések.

1. Püspöki jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

Mielőtt évi jelentésemet, mely Isten kegyelméből ezuttal a 19-ik lesz, megtennem, a legnagyobb örömmel hozom tudomására a Mlgs. és Főt. zsinati főtanácsnak, hogy legkegyelmesebb Urunk és Királyunk Ó Felsege Bánfi-Ilunyad környékén tartandó őszi hadgyakorlatok alkalmából, t. évi szeptember hó 22-én Kolozsvár városát ismételten legmagasabb királyi látogatásával fogja szerencséltetni. E kilátásba helyezett legmagasb királyi látogatásról miniszterelnök, Br. Bánffy Dezső ur ó Nagyméltósága kegyes levén engem is értesíteni, a legnagyobb örömmel siettem, a miniszterelnök ur ó Nagyméltóságának bejelenteni, hogy legszentebb hazafiai kötelességünknek ismerendjük Ó cs. és apost. kir. Felségének ez alkalomból vallásközönségünk részéről is hódolatunkat bemutatni, s egyuttal tisztelettel megkértem a miniszterelnök ur ó Nagyméltóságát, hogy e czélból vallásközönségünk köldöttségének elfogadását kieszközölni méltóztassék. Ehez képest alkalmunk lesz, alig 8 év után épen Kolozsvárt, szent vallásunk bölcsőjénél ismételten megjelenni Ó Felsege legmagasabb színe előtt s vallásközönségünk alattvalói hódolatát a trón számolyához letenni.

Addig is, míg ezt megtehetnök, bizonyos vagyok benne, hogy a Mlgs. és Főt. zsinati Főtanács minden tagjának ajkáról veszem el a szót e pillanatban, ha azt mondom: Éljen a király!!!

Évi jelentésemet a következőkben teszem meg:

1. Belső emberek változása a múlt évi egyh. főtanács óta:

a) Lelkészeknek rendeltettek: Benczédi Domokos l. jelölt Csegezbe; Nagy János ny.-gálfalvi l. Ny.-Szt. Lászlóra, Gál Elek vadadi lelkész Ny.-Gálfalvára; Szász András l. jelölt Vadadba; Sárosi József tarcsafalvi l. Csókfalvára.

b) Segédlelkészek: Nagy Lajos l. jelölt Hódmező-Vásárhelyre.

c) Kántortanítóknak, illetve kántoroknak: Kovács Elek a szováthi állami iskolai tanítója ugyanott kántornak; Marosi Lajos képezdei növendék kántor-tanítói helyettesnek, Vadadba; Benczédi Ferenc okl. néptanítójelölt Tarcsafalvára, Biró Domokos, h.-keményfalvi községi tanító Medesérré; Kozma Miklós nyomáti kántor-tanító Fiattfalvára kántortanítóknak; Jánosi Ferenc okl. tanító jelölt Buzaházára tanítónak.

d) Nyugalomba mentek: Szabó Lajos, vadadi; Márkos Albert tarcsafalvi, Daró József fiattfalvi kántor-tanítók, Gyöngyösi Dénes ny. szt. lászlói lelkész afia és elbocsáttatott Fekete József csokfalvi l. afia.

e) Meghalt; Sándor Ferencz nyug. lelkész afia.

f) Ürességben vannak: a bordosi, bözöd-ujfalvi, iklandi és tarcsafalvi lelkészi, a haranglábi, kaali, dézsafalvi, nyomáti kántor-tanító és a t.-szet.-györgyi kántori állomások.

2.) Lelkészi szigorlatot tettek: Szász András, jelenleg már vadadi l, Geréb Zsigmond szintén alkalmazott lelkész-helyettes Szőkefalván és Deák Ferencz, mindnyájan jeles eredménnyel. Lelkész jelölt van Oxfordból közelebből haza érkezett Józán Miklós és Lőfi Odön az ősszel Oxfordba menendő l jelöltekkel 5; a tanfolyamon szintén 5, a kikkől 2. már szigorló. Hogy a jövő isk. évre hány lép be, még nem tudom.

3.) Az anyakönyvi és népesedési kimutatások szerint egyházunkban 1894-ben

A kereszteltetett	a) fiú	1200
	b) leány	1019

Együtt 2219 új szülött, 194-
el kevesebb mint 1893-ban. Ebből házasságon kívül született 238.

B Konfirmáltatott	a) fiú	465
	b) leány	509

Együtt — 974 novendék; 63-
mal több, mint 1893-ban.

C Összeeskettetett:	a) mentvényyel	276
	b) hirdetéssel	311

Együtt — 587 pár, 27 párral
kevesebb, mint 1893-ban.

D. Meghalt	a) a férfi nemből	817
	b) a nőnemből	769

Együtt 1586, több 201-el,
mint 1893-ban.

D	Átállott egyházunkba	426
	kilépett egyházunkból	76

E szerint — 350-el több jött hozzánk, mint
a mennyi kilépett.

F	A lélekszám volt 1894. év végén	64335
"	" " " 1893 " " "	63688
	Évi gyarapodás	647

Az iskolákról szóló kimutatás a tanügyi jelentésben.

4. A közvetlen püspöki vizsgálat alatt álló 6 anya- és hozzájuk tartozó leány egyházközségek a vonatkozó számadások szerint 1894-ben bevettek 37244 frt 75 krt, kiadtak 34695 frt 12 krt, és így megtakarítottak 2549 frt 63 krt. Ez évre, áthozott pénzvagyron állaguk pedig 138,224 frt 03 kr, a mi a megelőzőtt évhez képest 6761 frt 60 kr. gyarapodást mutat. Félreértés kikerülése végett

megjegyzem, hogy itt a szóban levő egyházközségek vagyónállaga összesítve lévén, a feltüntetett évi gyarapodás is ilyen módon van számítva. Mert különben budapesti egyházközségünk pénzvagyónának évi gyarapodása egy magában 9094 frt 91 krt tett, csakhogy több egyházközségnél apadás lévén a vagyonban, igen természetes, hogy az összesítésnél ez az előbbi szám rovására esik. De terhe is van több egyházközségnek és pedig 13638 frt 83 kr, a mi különben jobbára telekvásári és építkezési teher.

Személyesen különben a püspöki vizsgálat alatt álló ekkleziák közül ez évben csak tordai ekkleziánkban jártam, ottani lelkészünk Albert János afia 50 éves lelkészi és tanári jubileuma alkalmából, melyet az egyházközség mindnyájunk által tisztelt derék lelkészéhez méltóan ünnepelt meg f. évi máj. 5-én, egy 1000 koronás alapítványt is tevén nevére az egyházközség javára. Ezt az alapítványt aztán ott helyt Dr. Brassai Sámuel afia, vallás közönségünknek nemcsak koránál, de tudományánál fogva is disze és ékessége, a jubiláns iránti különös tiszteletből 200 koronával pótolta meg.

A mult julius havában meglátogattam még szováthi ekkleziánkat, a mely kolozs-dobokai egyházkörünknek ez évben ott tartott közgyűlése alkalmából engem szintugy, mint főgondnok Mlgs. Br. Petrichevich Horváth Kálmán urat külön is meghívott kebelébe. A közgyűlések tartása a Kolozs-Doboka körben csak a mult évben indítatván be, szováthi ekkleziánkban ez volt az első ilyenmü gyűlés. A főgondnok urral tett együttes megjelenésünket tehát ez alkalomból nemcsak az ekkleziá, hanem a köri közgyűlés is igen szívesen fogadta. S van okom hinni, hogy azok az ünnepélyességek, a melyek ott ekkor részint a templomban, részint azonkívül lefolytak, szováthi ekkleziánk életében nem maradnak nyom nélkül.

5. A Br. Baldácsy-alapítvány meghatalmazottainak f. évi jun. 5-én Budapesten tartott közgyűlésén személyesen résztvevén, alkalmam volt a prot. püspöki kar szintén jelenlevő tagjaival érintkezni s nézeteinket az egyházpolitikai törvények életbe léptetésével szükségessé váló egyházi intézkedésekre nézve kicserélni, t. i. hogy minő utasítások lennének adandók a lelkészeknek a törvényekhez alkalmazkodva a keresztelesek, esketések, temetések s az egyházi anyakönyvek vezetése körüli eljárást illetőleg. E czélből f. évi aug. 6-ra egy Miskolczon tartandó közös értekezletre is meg lettem hiva. De abban épen zsinati főtanácsunkra szükséges előkészületeimmel járó elfoglaltságaim miatt sajnálatomra nem vehettem részt. Mivel pedig az egyházpolitikai törvények okt. 1-el életbe lépnek, részünkről a lelkészeinknek adandó utasításokat elkészítettük s azok jelen zsinati főtanácsunknak is egyik fontos tárgyát fogják képezni. Részemről csak annyit kívánok itt megjegyezni, hogy bár ezek a törvények egyházunkat több mint 300 év óta gyakorolt jogaiból némelyeket megszüntetnek, de miután a vallás lényegét nem érintik, nincs okunk azok miatt aggódni; sőt a mennyiben ezeknek a törvényeknek megalkotását hazánk magasabb állami érdekei mintegy parancsolólag követelték s azokkal a szabadelvűség utján is egy újabb lépést tett

nemzetünk, hazafiúi örömmel üdvözölhetjük; természetesen nem mulasztván el a törvények tiszteletben tartása s azokhoz való alkalmazkodás mellett megtenni mindent, a mivel egyházunknak tartozunk s a mivel annak érdekeit szintén előmozdithatjuk. Mert tény az, hogy az új törvények új kötelességek elibe állítanak s tőlünk függ, hogy azok mint vallásközönségnek is hasznunkra és előnyünkre váljanak.

6. Mikor a Br. Baldácsy közgyűlésre felmentem, szerencsés voltam Budapesten találni főgondnok Mlgs. Dániel Gábor urat is. Ez alkalmat tehát felhasználtuk arra, hogy az új vallás és közoktatásügyi miniszter Dr. Wassics Gyula ő Nagyméltóságánál személyesen is tisztelegjünk vallásközönségünk nevében. Megjegyzem, hogy megelőzőleg a múlt év november havában akkori miniszter Br. Eötvös Loránd ur ő Nagyméltóságánál szintén együttesen tisztelegtünk volt. Körülményesen megismertetvén a miniszter úrral egyházunknak, papjainknak és tanárainknak helyzetét, szerencsések voltunk a miniszter úrtól azt az ígéretet nyerni, hogy egyházunkat s ennek ügyeit kiváló figyelemben fogja részesíteni. Hasonló ígéretet nyertünk Zsilinszky Mihály államtitkár úrtól is. S van reményem, hogy egyelőre legalább azon 100,000 frt kiosztásánál, a mely összeg az egyházpolitikai törvények következtében az egyházaknak adandó rendkívüli segély czimén a f. évi országos költségvetésben felvéve és megszavazva van, egyházunknak az E. K. Tanács részéről írásban, általunk szóval is előadott kérése, méltányoltatni fog.

Kapcsolatban az egyházpolitikai törvényekre hivatkozással megemlíteni kívánom, hogy egyetlen egy törvényhatóságtól, t. i. a marostordamegyeiből kérdés intéztetvén hozzám az iránt, hogy a mennyiben a megye területén levő felekezeti iskoláink tanítói közül anyakönyvvezetői v. helyettesi tiszttel bizatnának meg egyes tanítók, készek vagyunk-e egyházunk részéről az engedélyt erre megadni: én nem haboztam a kért engedélyt erre megadni.

8. Az angol és amerikai unitárius társulatok ez évben is jelentékeny segélylyel járultak budapesti egyházközönségünk szükségjeinek fedezéséhez. Az előbbi 75 font sterlinggel, az utóbbi 500 dollárral, a mi pénzünk szerint körülbelül 2000 frttal. Valóban nem tudunk elég hálások lenni angol és amerikai testvéreink iránt ezen megbecsülhetetlen áldozatkészségükért. A mit levélben meg lehet tenni hálánk, rokonszenvünk és testvéri indulatunk kifejezésére, azt én nem mulasztom el. Ugy az angol, mint az amerikai unitárius társulat titkárával a legélénkebb levelezést fenntartom. Csak azt sajnálom, hogy legalább egyszer személyesen, élőszóval is nem nyilváníthatom e hitrokonsági viszony ápolásának úgy reánk, mint rájuk nézve erkölcsi hasznát és jelentőségét. — A múlt évi főtanácsra már bejelentettem volt, hogy amerikai testvéreink azon évi nemzeti konferentiájukra mily nagy szíveséggel hívtak volt meg. Ujabbán hasonló meghívást kaptam angol testvéreinktől az 1897-dik év tavaszán tartandó nemzeti konferentiára is, felkérve őket is, hogy vállaljam el azon alkalmából az ünnepélyes isteni tiszteleten a prédikálást. Kénytelen

voltam azonban angol festvéreinknek is a meghívást megköszönve, kijelenteni, hogy angol nyelven épen prédikálni nem érzen magamat képesnek, ezt a megbízatást tehát nem fogadhatom el, de ha egészségi állapotom és körülményeim megengedik, rajta leszek, hogy a conferentiára elmenjek.

9. Az ügyforgalom számadataival ez alkalommal sem fárasztom a Mlgs. és Főt. zsinati főtanács figyelmét. Részemről egész igyekezettel rajta voltam, hogy egyházunk közigazgatásában fennakadás vagy hátramaradás ne legyen. Az E. K. Tanács is hasonló buzgalmat fejtett ki munkásságában. S ha mégis egyes esetekben talán hiányok vagy mulasztások adták volna elő magukat, ne méltóztassanak ezt sem nekem, sem a kezelő személyzetnek, a tisztviselőknek tulajdonítani csupán, hanem részben legalább a szervezet hiányosságának, a melyre nézve már többször kifejeztem abbeli nézetemet, hogy jelenlegi szervezetünkkel egy minden tekintetben pontos s a kívánalmaknak teljesen megfelelő egyházi közigazgatást elérni nem lehet. S hogy e tekintetben valamely tervvel nem állottam elő s nem állok elő most sem, annak oka az, mert pénzügyi helyzetünknel fogva nem tudom megjelölni ennek kiviteléhez a költségekhez megkívánható forrásokat is. Sok szép és hasznos dolog akadt fenn ezen eddig is egyházunkban s nehezen fogjuk mi megérni azt az időt, a mikor, ha valamit kigondolunk, azt is hozzá tehetjük: „*ennek meg kell lenni*“, hanem mint eddig úgy, ezután is még sokáig kénytelenek leszünk megalkudni a körülményekkel, a régi unitárius buzgósággal megtéve mindent, a *mit megtehetünk* egyházunk és szent vallásunk érdekében.

10. A halál a közelebbi 10 hónap alatt elég kimélve járt el soraink között. Belső embereink közül csak egyet veszítettünk el, már nyugalomban volt Sándor Ferencz afiát, az igazi unitárius lelkészeknek ezt a mintaképét. Egyházi tanácsosaink közül elhunytak még: ifj. Csegezi László Tordán, Szabó Márton M.-Vásárhelyt, Bartók Zsigmond Gy.-Pehérvárt és Koncz György afiai N.-Borosnyón. Utóbbi háromszéki egyházkörünknek is egyik felügyelő gondnoka volt. Az övéik mellett egyházunk is kegyelettel áldozik emléküknök. Nyugadjanak csendesen.

Évi jelentésemet ezzel bezárva, tisztelettel kérem annak tudásul vételét és elfogadását.

Kolozsvárt, 1895. augusztus hó 23.

2. Közigazgatási és pénzügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

E. K. Tanácsunknak a múlt évi E. Főtanács óta végzett működésének közigazgatási és pénzügyi főbb tárgyairól a következő tiszteletteljes jelentést vanszerencsénk elérterjeszteni:

A magas kormánynyal való érintkezésünkben mindenkor a köteles tisztelettől vezéreltetve s egyszersmind vallásközönségünk

érdekeit szem előtt tartva, tettük meg a kívánt felterjesztéseket. Mihelyt E. K. Tanácsunknak hivatalosan értésére jutott jelenlegi vallás és közoktatási miniszter Dr. Wlassich Gyula ő nagyméltóságának vallás és közoktatási miniszterré történt kineveztetése, kedves kötelességének ismerte Ő nagyméltóságát magas állásában üdvözölni, kikérve Ő nagyméltóságának egyházunk és iskoláink iránti jóindulatát.

Egyházunk egyik hű szolgáját, Albert János tordai lelkész és tanár aflát tordai hivei papi és tanári működése 50-ik évfordulója alkalmából egy szép jubiláris ünnepélylyel tisztelték meg, melyben E. K. Tanácsunk képviselője gyanánt a főt. püspök úr és közigazgatósági jegyző afa részt vettek és E. K. Tanácsunk üdvözlétét átnyújtották. Ezzel kapcsolatban, mint kiválóan örvendetes eseményt megemlítjük, hogy nemes Torda városa a lelkiismeret szabadságának 1564-ban a tordai országgyűlésen történt törvénybe iktatását hazánk ezeréves fennállása ünnepére megfestetni határozta. A festmény egyházunk történelmében is egy kiválóan fontos esemény megörökítője lesz s ezért Torda város fennkölt szellemű áldozatkészsége egyházunk legnagyobb elismerésére méltó.

B. e. Berde Mózsa nagy alapítónk alapítványáról külön jelentés áll a Mélt. Zsinati Főtanács előtt. Mi e helyen azt említjük meg, hogy E. K. Tanácsunk meghatározta a néhai életrajza kiadását s a megírásra felkérte és megbizta Benczédi Gergely tanár afiát, továbbá intézkedett, hogy a nagy alapító emlékének megfelelő siremlelk felállítására céljából a tervezet iránt javaslat készíttessék. A végrendelet 9. §. értelmében vallás- és közokt. miniszter ő nm. a közalapítványi kir. ügyigazgatóság által több ízben jelentést kért a hagyaték állásáról, mit E. K. Tanácsunk a végrendeleti végrehajtók kihallgatása után esetről esetre megadott.

Egyházközségeink vagyoni állapotáról az esperesi vizsgáló székek kimutatásai alapján készült, s ide mellékelte táblázatos iv tanuskodik. Mi e helyen csak a főösszegeket soroljuk fel.

Az esperesi vizsgáló székek munkálkodása rendszeren folyt le kivéve a mézskői egyházat, hová a vizsgálószék kívánsága alapján külön vizsgáló biztosokat küldöttünk a régi számadások tisztázása végett. Vizsgáló biztosaink már megtették jelentésüket. A számadások rendezettek és az ügy a f. évben tisztáztatni fog.

Hiveink áldozatkészségét és buzgóságát a f. évben is számos esetben tapasztalta E. K. Tanácsunk. Építkező egyházainkban a hives nagy készséggel vállalták magukra nemcsak a munkában való segédkezést, hanem a pénz adományokat is. Ellenkező eset kivételképpen is csak ritkán fordul elő. Ennek köszönhető, hogy Pipén, Kaálban, Kis-Sároson papiház, Medeséren mesteri ház, Homoród Szt-Pálon tanítói lak és t. nterem, Felső-Rákoson tetemes javítás, s számos más egyházközségben több kisebb, nagyobb építkezés létesült.

A nagyobb és önálló adományok közül megemlítjük: Sándor Ferencz és neje Kovács Juliánna 100 frtos alapítványát a h.-sztpáli egyházközségnek kepeváltásra; Deák János és neje Nagy Juliánna 100 frt értékű alapítványát Abásfalván, Demeter János 50 frt ala-

pitványát Martonosban. Andrási Mihály belsőtelek ajándékát a kedei egyháznak és a Dávid Ferencz-egylet adományát, Simó János „Hiveink lelki gondozása“ czimű értekezés 400 példányát, mely főgondnok Dániel Gábor ur ömértósága költségén adatott ki és esperesi uton ingyen osztatott szét.

Egyházainkban több vásár fordult elé. Polgárdii egyházunk az imaház telkét kiegészítette, kövendi egyházunk egy mesteri telket vett s a régít a templom telke kibővítésére hagyta. Megengedettett, hogy szt.-mihályfalvi egyházunk több kis drb. kopár erdejét s gagyi egyházunk két kis földjét eladja s jövedelmezőbbet vegyen, ellenben nem engedtetett meg a martonosi egyháznak, hogy egy erdejét (33 hold) eladja. A pipei egyháznak megengedettett, hogy a szalmás zabkepe helyett szemest fizessen.

Pere van a kövendi egyházközségnek erdeje s a tarcsafalvinak havasa miatt. Az utóbbi egyházból ujabban birtokháborítás miatt tetetett panasz, E. K. Tanácsunk megtette az intézkedést.

Tagosítási munkálatok kezdődtek Árkoson, a kilyén-szt.-györgyi egyház leány-egyházközségében Szemerján, Bordoson. E. K. Tanácsunk intézkedett, hogy egyházközségek érdekeinek legyen képviselője.

Simó János köröspataki lelkész afia javaslatot és ajánlatot tevén a Romániában lakó hiveink lelki gondozására nézve, E. K. Tanácsunk az adatok beküldésére esperes fiait felhívta s azok alapján fog intézkedni.

Vallás- és közokt. miniszter öngyméltósága 60.658/894 sz. alatt a lelkésztanítókra nézve tudomásul venni méltóztatott a jelenlegi állapotot, vagyis megengedte, hogy lelkészeink tanítók gyanánt működjenek azokban a kisebb egyházközségekben, melyekben rendes tanító beállítására nincsen meg a szükséges fedezet. A szindi, sinfalvi, ki-sárosi, kökösi, csekefalvi, dézsfalvi iskoláknak községivé, illetőleg államivá átalakulása érdekében az intézkedések megtétettek és legtöbb a megvalósulás széléig jutott.

Az E. K. Tanács által a mult évben iskolai vallásos tankönyvekre hirdetett pályázat eredményre annyiban vezetett, hogy az iskolai énektanításhoz irt mű a jutalomra érdemesítettett. A mű szerzője Iszlai Márton kolozsvári énekvezér tanító afia. E. K. Tanácsunk a mű kiadása ügyét tárgyalás alá vette. A vallástani tankönyvekre beérkezett művek a bírálók által nem találtatván megfelelőeknek, a pályázat 1896. márcz'us 1. határidővel újból kihirdettetett; a női imakönyvre beérkezett két pályamű, melyek most vannak bírálat alatt.

A b. e. nyugdíjpénztár jövedelme és kezelési érdekében E. K. Tanácsunk meghatározta, hogy a nyugdíjjárulékok a nyugdíjazottaknak csak az illető negyed év 5-ik napja után adassanak ki annyival inkább, mivel a nyugdíj előre fizettetvén, a nyugdíjazottak ez által nem fognak hátrányt szenvedni.

A maros-vásárhely — szentkirályi társegyházaknak, a lelkésznek Maros-Vásárhelyen lakása érdekében a m.-vásárhelyi egyház már a korábbi években megtette volt a lépéseket, s 1880-ban a püspöki vizsgálaton meghatározatott egy papi telek beszerzése és berende-

zése. Miután b. e. Derzsi János alapítónk az egyháznak egy házastelket hagyományozott, ez a kérdés is megoldott s a beköltöztetés megvalósítható lett. Erre nézve a főt. püspök ur megtevéen előterjesztését és javaslatát, mindkét egyházzész kihallgatása után az E. K. Tanács meghatározta, hogy a lelkész lakása legyen Maros-Vásárhelyt. A m.-szt.-királyi egyházzszből ez ellen felszólalás történt, de E. K. Tanácsunk megadta a kellő felvilágosítást, s így a kérdést megoldottnak tekinti.

Fegyelmi ügy kettő fordult elő. Néhai Nagy Ferencz ny. lelkész nyugdíjának a halála után következő évnegyedre a nyugdíj illeték-telenül vétetvén, Péterffy Mihály lelkészt, ki a nyugtán a nyugalmazott lelkész életbenlétét igazolta, a fegyelmi bíróság megintésre büntette, mivel a nyugtát az évnegyed előtt írta alá, s mivel a nyugalmazott halála bekövetkeztvén, a nyugta kifizetése megakadályozására nem tett semmi lépést. Fekete József csókfalvi lelkész ellen a fegyelmi vizsgálat megindított, mivel esperesi, illetőleg püspöki rendelet ellenére a szabályos idő előtt eltávozott.

A pénzügyi tárgyakról E. K. Tanácsunk külön felterjesztések és számadások rendjén fogja megtenni jelentését.

Ezen a helyen megemlítjük, hogy mind a közalap, mind az alapítványok pénztöke jövedelme érzékeny apadást szenvedett a kamatlábak leesése miatt, mi a költségvetéseken már mutatkozik is.

Főiskolánk újra építése és kibővítése czéljából a Mélt. és Főt. E. Fő-Tanáctól nyert felhatalmazás alapján a b.-magyar-utczában a múlt évben bejelentett házastelkek mellé (Gajzágó-féle 15,351 frt. 81 kr, Boér Margit-féle 17,389 frt. 60 kr.) a folyó évben megvásároltuk a még szükséges öt telket (özv. Gál Dánielné-féle [20. sz.] 21,000 frt. Szilly Lajosné-féle 20,000 frt. Beszterczei-féle [10. sz.] 6,000 frt. Pap Ernő-féle [26. sz.] 15,000 frt. Fischer Mór-féle 21,000 frt. s így az összes telkek vására 115,741 frt. 41 krba került. Kétségkívül tetemes áldozat s azonkívül anyagilag nem is éppen haszonnal jövedelmező, de a jövő érdekében nem volt szabad visszarettennünk az áldozattól. Reméljük, hogy Vallás- és Közokt. Miniszter Ónagym., a ki a főt. püspök és mélt. főgondnok uraknak ez iránt már személyesen is nyilatkozott, egyházunknak a tanügy érdekében tett ezen áldozataihoz tetemes segélylyel fog hozzájárulni s az által megvalósíthatóvá teszi a főiskola várva várt felépítését.

A főiskolai kórház részére megvásároltuk a szomszéd telket 9,600 frttal, a mely befektetés jövedelmezőség tekintetében is szerencsésnek mondható.

3. Tanügyi jelentés.

Méltóságos és Főtisztelendő Zsinati Főtanács!

E. K. Tanácsunk a letolyt év tanügyi állapotáról tiszteletteljes jelentését a következőkben teszi meg:

A kolozsvári főiskolánál a tanári karban az a változás történt,

hogy Zalányi János h. tanár az aszódi algimnaziumhoz kineveztetvén rendes tanárnak, az E. K. Tanács helyébe Domonkos Károly tanárjelöltet alkalmazta óraadó tanárnak.

Az E. Főtanácsnak 54—1894. számú határozata értelmében középtanodáink összes tanárait az országos nyugdíjintézetbe 52—1894. szám alatt a szükséges okmányokkal bejelentettük, de erre válasz még nem érkezett.

Ptacsnik József tanár afia belügyminiszteri engedélylyel nevét *Perédlire* változtatta.

A mi a kolozsvári főiskola kiépítésének ügyét illeti, a vallás-és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr Ó Nagyméltósága 241—1894. szám alatt felhívta az E. K. Tanácsot, hogy adjon az ügy állásáról felvilágosítást; mire az E. K. Tanács 257—1894. sz. alatt felterjesztette az iskola építése ügyének mibenállását s tekintettel az építéssel járó nagy költségekre, kérte a miniszter urat, hogy legalább 100,000 frt. segílyt nyújtson az építés költségeinek fedezésére. E feliratunkra még nem érkezett válasz.

Az E. K. Tanács rendelete értelmében az idei értesítőben a tanulóknak érdemjegyei is kitétetek s a tordai elemi iskoláról s a polgári iskolában latin nyelvet tanulókról külön értesítő adatott ki.

A sz.-keresztúri gymnaziumnál Szántó Géza okl. rajztanár ez iskolai év végén kineveztetvén rendes tanárnak Keszthelyre, az E. K. Tanács a pályázatot nevezett tanári állásra kihirdette, de a kitűzött határidőre egy pályázó sem jelentkezett. Ehez képest kénytelen volt az E. K. Tanács intézkedni, hogy ideiglenesen póttanárral helyettesítsék az üresedésbe jött tanári állás.

A kolozsvári tank. főigazgató úrnak a sz.-keresztúri iskolában tapasztalt sok hiány miatt tett feljelentésére a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr Ó Nagyméltósága 62,418—1894. sz. alatt felhívta az E. K. Tanácsot, hogy a hiányokon segítsen, különben harmadszor is meg fogja inteni.

E leiratot az E. K. Tanács 106—1895. számú feliratában a legnagyobb sajnálattal vette tudomásul s kifejtette, hogy a felhozott nagymérvű fogyatkozások mellett nem csekély változtatások történtek. Továbbá, hogy a feltüntetett s általunk is jól ismert hiányok lehető elenyésztetésére ottani isk. igazgatóságunk egy nagyobb szabású tervet készítettett, a melyből ha csak a torna-csarnokot megépíttethetnők, a jelenlegi torna-csarnok felszabadulna s rajz- és dísztermül szolgálhatna. E torna-csarnok megépíttetésére E. K. Tanácsunk 5,000 frt államsegélyt kért s tiszteletteljesen kérte a harmadszori megintés függőben tartását, annyival inkább, mert sz.-keresztúri gymnaziumunk bezárásával kolozsvári főiskolánknak is gyökérszálai vágatnának el és így az nemcsak egy gymnaziumra, hanem egész vallásközönségünkre mért halálos csapás lenne. Hiszen, miután vallásközönségünk lélekszáma nem oly nagy, a kolozsvári főgymnazium mellett mi sem erőlködnénk annyira a sz.-keresztúri gymnazium fentartása mellett is s elődeink sem hoztak volna oly nagy áldozatokat, ha nem éreznők s nem tudnók, hogy mily nélkülözhetetlen vallásközönségünkek. E

mellett hivatkozhatunk a tank. főigazgató úr azon nyilatkozatára, mely szerint állami szempontból sem közönyös sz.-keresztúri gymnasiumunk léte vagy nem léte, mivel geográfiai helyzeténél fogva igen fontos missziót teljesít.

A közeledő ezredéves ünnepélyre való tekintettel E. K. Tanácsunk gondoskodott iskoláink történetének a megirattatásáról. Kolozsvári főiskolánk története megírásával Kovács János tanár afiát, a tordai iskola történetének megírásával Varga Dénes és Borbély György tanár afiát és a sz.-keresztúri iskoláénak megírásával Sándor János igazg. afiát bizta meg.

Kolozsvári főiskolánknál, mint a megelőző években, úgy a jelen iskolai évben is Br. P. Horváth Kálmán áldozatkész főgondnokunk 150 ft. jutalmat tűzött ki a kitűnő tanulók részére. Kőváry László iskolai főgondnok afia, iskolánk nemes pártfogója, ez évben is 4 tanulót részesített czipó-alapítványban.

Egyebekről, valamint a felső-, közép- és összes népiskoláinkról részletes jelentés a tárgysorozat rendjén fog tétetni.

III.

Elintézett ügyek.

Még a fennebbi hivatalos jelentések felolvasása előtt főt. Ferencz József püspök az amerikai és angol unitáriusok képviselőjében megjelent William H. Lyon bostoni unitárius lelkészt melegen üdvözlö a zsinati főtanács részéről, főlemlítvén amaz érdekes körülményt is, hogy 100 évvel ezelőtt e helységben született bölöni Farkas Sándor, a híres amerikai utazó, ki mint egy második Kolumbus, úgy fedezte fel Amerikát a magyar nemzetre nézve, melynek szabad gondolkozása, jeles intézményei jótékony hatással voltak nevelésügyünk fejlődésére nézve. E beszédet Kovács János tanár tolmácsolván, William H. Lyon lelkész aa. az üdvözetet megköszönvén, egyuttal azt melegen viszonzta, kifejezve örömét, hogy láthatja a legidősebb unitárius hitrokonokat saját hazájukban egyházi életük e szép ünnepélyén, kiknek nyelvén bár nem beszélhet, de együtt érez és együtt gondolkodik velük. A kölcsönös üdvözet után meghatározta a zs. főtanács, hogy az amerikai unitárius hitrokonoknak október havában tartandó nagy conferentiájukra üdvözlő irat küldessék, felkérvén annak kézbesítésére H. Lyon urat, mint ezuttal megválasztott tiszteletbeli magyar unitárius egyházi tanácsost.

Új egyházi tanácsosoknak föleskettettek: Kovács Gábor, Fodor András, Szentiványi József, Lőrinczi István, Jakabházi Gábor.

Ezután bizottságok küldettek ki a közgazgatási-, tanügyi-, pénzügyi-, nyugdíjintézeti-, főpapiszéki jegyzőkönyvek, különböző pénztári és gazdasági számadások megvizsgálására.

Ezután következett a zsinati ünnepély kimagasló, legszebb része: Ferencz József püspök 40 éves jubileumának lefolyása, melyről folyóiratunk előző füzetében már részletesen megemlékeztünk.

A Berde-hagyaték jogügyi cselekményeiről, a különböző gazdaságok kezeléséről szóló jelentések tudomásul vétettek, kifejezve a főtanács ez évben is méltányló elismerését Benkő Mihály jószágigazgató buzgó működése iránt.

Tudomásul vétetett az E. K. T. jelentése is a közoktatás mult évi kedvező állapotáról.

Derzsi Károly budapesti, Kozma Tamás csehétfalvi lelkészek nyugdíjba bocsátása saját kérelmükre meghatározottat.

A kolozsvári főgymnáziumhoz Boros Sándor, a kereszturi iskolához Sándor János, igazgatóknak ismételten megválasztottak 4 évre.

A 3-ad foku fegyelmi bíróság tagjai újra választottaknak nyilvánítottak.

A mult évi összes számadások a számvevőség jelentése alapján helybenhagyattak s a zsinati főtanács Benczedi Gergely közpénztárnoknak a lelkiismeretes kezelésért méltányló elismerését fejezte ki. Elfogadta a zsinat jövő évre készült közpénztári, valamint a kolozsvári, sz.-kereszturi és tordai iskolák költségvetését, ugyszintén a belső emberek nyugdíjintézetének költségvetését.

Az 1895-ik évre adott 5000 frt államsegély következőleg osztott ki:

1. Rendszeresített kiadásokra összesen	3645	frt	75	kr.
2. A 8 egyházkörnek irodai átalány	240	"	—	"
3. Vallástanításért egyeseknek	240	"	—	"
4. Belső emberek tőke-tartozása	210	"	—	"
5. Ekklezsiák 1868. előtti kamat-hátralékába	250	"	25	"
6. Egyes ekklezsiáknak segély	414	"	—	"
Együtt	5000	frt	—	kr.

Egyuttal e pontnál meghatározta a zsinat, hogy a kolozsvári ekklezsiától a 600 frt államsegély szükségességéről kéressék be kimutatás. Az elnökség részéről e 600 frtra nézve már többször megadatott a kellő felvilágosítás, s némelyek mégse akarják elérteni, hogy nem tulajdonképeni segélyről van szó, hanem a kolozsvári ekklezsia és státus érdekeinek költsönös kielégítéséről; mert ugyanis annak idejében a kolozsvári ekklezsiában a második papi állás szervezésére az ekklezsia és vallásközönség közös erővel vállalkoztak; tehát a 600 frtnak körülbelül felét az ekklezsia e czimen kapja, másik felét pedig kapja azért, mert a vallásközönség egyik tanárának az ekklezsia régi időktől fogva ingyen szállást ad. A költsönös támogatásnak az ekklezsia és vallásközönség között vannak még más kapcsolai is, de a melyeknek felbontására alig hisszük, hogy ma szükség és ok lenne, hiszen talán ma is igaz még, hogy *az egyesülésben erő van!*

A br. *Baldúcsi-alapból*, melyből ez évben 2750 frt utaltott ki, a következő segélyek osztottak ki:

1. A tartalékalapba 6% czimen	165	frt	—	kr.
2. Püspöki fizetésbe $\frac{1}{4}$ -rész czimen	646	"	25	"

Hálaadás az év terményeiért.

(Egyházi beszéd *)

Alapige: Mivel fizessek az urnak minden én hoz-
zám való jótéteményeért... A hálaadás-
nak poharát veszem és az Urnak nevét
bivom segítségül. Zsolt. 116: 12. és 13

Hálaünnepet ülni gyűltünk ma egybe, kedves aai! e szent haj-
lékba. Hálaünnepet a természet áldásaiért, a melyekkel a gondviselés
ez évet is megkoronázta. Mert igaz ugyan, hogy lényünk nemesebb
része a lélek, következőleg főgondunknak erre kell irányulnia; de
mivel lelkünk, legalább itt e földi életben, oly szoros összeköttetésben
áll testünkkel, hogy ennek még fogyatkozásai és koronkénti bántalmái
is zavarólag hathatnak lelkünk működésére, sőt nem egyszer teljesen
meg is béníthatják azt; mivel már a legrégibb korban is elismert
igazság volt, hogy csak ép testben lakhatik ép lélek: mi termé-
zetesebb, minthogy testünk szükségleteiről sem felelkezhetünk meg
s ezek között minden esetre első helyen áll a mindennapi táplálkozás,
melyhez a föld nyújtja a maga terményeiben a kimeríthetetlen segély-
forrásokat.

Hiszen, gondoljátok el csak, hogy mi lenne, ha egyetlen egy
évben kimaradna a föld termése! Mily aggodalom és szorongás fogja
el a kebleket, ha itt-ott a tavaszi dér, vagy a nyár heve, jégvihar,
vagy pusztító vízárvány, szóval, bárminő természeti csapás csak egyes
vidékeken is letarolja a mezőket, elpusztítja a szántóföldek ékességeit,
kiaszalja a kalász-tengert ringató ronákat, megfosztja a fákat gyümölcs-
eiktől, a szőlőtőkét gerezdjeiktől! Hány kéznek kell kinyulni
ezek miatt időről-időre az inséget, az éhséget szenvedők enyhítésére!
Bizony, alig van Isten ígéretei között megnyugtatóbb, mint az,
melyet Mózes prófétánál olvasunk, hogy: *„a míg a föld leszen, vetés
és aratás meg nem szűnik.”* (I. Móz. 8, 22.) És az úr Jézus által

*) Elmondott a kolozsvári templomban 1895. szept. 29-én az őszi ur-
vacsoraszünet alkalmából.

hátrahagyott úri-imában egy kérés sincs, a mely általánosabb szükségét fejezne ki és a melyet inkább ajkainkra vehetnénk, mint ez: „*Uram, a mi mindennapi kenyerünket add meg nekünk ma.*“

És ime, az úr meghallgatta kérésünket, kegyelmesen gondoskodott arról, hogy a föld ez évben is meg hozza a maga terményeit. Egy helyt talán szűkebben, mint más helyt; de általában még sem hagyta tanubizonyosság nélkül az ő gondviselését. Méltó azért, hogy hálával boruljunk le Istennek a természet erőiben nyilvánuló hatalma előtt s lelkünk teljességéből dicséretet mondjunk az ő szent nevének, kinek jóvoltával rakva e föld. Erre hiv minket a Zsoltár író is a felhozott szent leczkében: „*Mivel fizessék az úrnak stb.*“

Ez igék alapján k. aai. mai beszédem tárgya az Isten iránti hála lesz. Még pedig tekintettel a jelen alkalomra, különösen arról a háláról szólok, melylyel ez évben is elvett vagy elveendő természeti áldásokért tartozunk Istennek. Az a körülmény, hogy közöttünk csak kevesen veszik a természet áldasait közvetlen a föld kebeléről s mi többnyire csak másödkézből jutunk azokhoz, nem akadályozhat meg minket se a természet áldásaival foglalkozni, mert azok ránk nézve szintoly nélkülözhetetlenek és becsesek, mint azokra nézve, kik a természet kebelén élve, közvetlen a föld mivelésével foglalkoznak. A mig tehát ehhez képest megmutatnám, hogy a természeti áldásokért miképpen mutathatjuk ki Isten iránti hálánkat, kérlek, ajándékozatok meg becses figyelmetekkel.

1. Isten iránti hálánkat a természet áldásaiért vagy mondjuk általában, földi javaiért kimutathatjuk mindenek előtt azzal, *hu azokat megbecsüljük.*

Korunk egyik legáltalánosabb hibája, hogy ne mondjam, bűne, k. aai. az a könnyelmű gondolkozásmód, melylyel az emberek legnagyobb része rendesen elbánik minden dolgával. Csak gyorsan, gyorsan — ez, úgyszólván, a jelszó mindenben. Mintha az egész társadalom egy nagy indóházban lenne, a hol mindenki fut, szalad, nehogy lekéssék a vonatról. S legtöbben itt is a gyorsvonatokat keresik, nem a lassabban haladó személyvonatokat; a munkásokat szállító tehervonatokon pedig éppen kevesen akarnak maradni.

Régi közmondás, az igaz, hogy a mit ma megtehetsz, ne halaszd holnapra. Csakhogy ezt nem lehet és nem is szabad mindenre alkalmazni. Nem szabad különösen a természet áldásaira, a melyekkel nem azért töltjük meg kamaráinkat, hogy azonnal ki is ürítsük, hanem, hogy holnapra és holnaputánra is biztosítva legyünk háztartá-

sunkra, életmódunkra nézve, szem előtt tartva a Fáraó álmát a hét termékeny és hét terméketlen esztendőről. Pedig, hídjétek meg, k. aai! hogy az emberek közül legtöbben nem a sors véletlen csapásainak, vagy az előre nem látott és így ki sem kerülhetett csalódásoknak esnek áldozatul, hanem annak a könnyelmű, gondatlan életmódnak, a melyet folytattak. Áldozatul esnek azért, mert a bölcs prédikátor intésének: „*a jó szerencsének idején élj a jóval, a gonosz szerencsének idejére pedig vigyázz*“ (Préd. 1, 14.), az első felét ugyancsak megtartják és követik, de az utolsó felével éppenséggel nem gondolnak, azt merőben számításon kívül hagyják. Ez az oka aztán, hogy a kiknek ma, úgyszólván, hegyen-völgyön lakodalom, holnap könnyen siralomra fordul sorsuk. Ez az oka, hogy sokan, a kik az evangéliumi gazdaggal így kiálthatnak fel: „*egyél, igyál én lelkem, mert sok esztendőre eltett javaid vannak*“ (Luk. 12, 19.), mielőtt észre vennék, arra ébrednek, hogy nincs holott fejöket lehajtsák. Hasonló példákban mai társadalmunk oly gazdag, hogy nincs miért nekem ezekre is hivatkoznom vagy éppen rájuk mutatnom. Nem hiszem, hogy ti magatok is ne láttatok, ne ismertetek és ne szánakoztatok volna ilyen gondatlan, ilyen könnyelmű szerencsétlen embertársaitakon. Legyen elég azért csak annyit mondanom, hogy a mivel Isten ez évben is a földi jóból megáldott, azt megbecsüljétek. Ez legyen szerencsétekért, jólétetekért, melyet Istennek köszönhettek, az iránta való hálának egyik elmaradhatatlan jele.

2. Kimutathatjuk Isten iránti hálánkat a természet áldásaiért, illetve földi javainkért továbbá azzal, *ha megelégszünk azzal, a mit abból birunk.*

Mig az emberek közül sokan, a mint láttuk, gondatlanul és könnyelműen élve, nem becsülik meg földi javaikat, a melyeket Isten jóvoltából birnak, mások talán igen is tulbecsülik, a mennyiben minden igyekezetök oda irányul, hogy azokból minél többet megszerezzenek, halomra gyűjtsenek. S mert a telhetetlenség olyan, mint a szivacs, mely nehezen telik meg úgy vízzel, hogy még egy néhány cseppet felszívni ne bírjon: a telhetetlen ember sincs soha teljesen megelégedve, mindig van valamely vágya és kívánsága, a melyet ha el nem érhet, ajkán a panasz, szívében a békétlenség meg nem szűnik.

De eltekintve k. aai! a telhetetlenségtől, minthogy e bűnbe a mi sorsunk és állapotunknál fogva közülünk úgy is nehezen eshetik bele valaki, valljuk meg őszintén, hogy mi is többet panaszkodunk, mint a mennyit imádkozunk. Általában a mai társadalomban, mond-

hatni, szokássá vált a folytonos panaszkodás, a mi nélkül ma-holnap épen úgy nem tudunk ellenni, mint a lélekzetvétel nélkül. Ritka ember van megelégedve sorsával. S én nem is mondom, hogy egyáltalában nincs okunk gyakran panaszra nyitni meg ajkainkat; mert tagadhatatlanul életviszonyaink megnehezedtek, szükségünk megsaporodtak. Háztartásunk, öltözködésünk, időtöltésünk, mivelődésünk, szóval egész életmódunk, napról-napra többet kíván. Nem egyszer kénytelenek vagyunk mindnyájan érezni, hogy ha földjeink még egyszer annyit teremnének vagy munkánk — legyen az akár kézi, akár szellemi — még egyszer annyit jövedelmezne is, minden vágyunkat, minden kívánságunkat még akkor sem elégíthetnők ki. Csakhogy ezen aztán a panasszal, a zúgolódással semmit sem segítünk magunkon, hanem még jobban elkésoritjük életünket s elveszítjük az ízet annak is, a mit élvezni, a minek örvendeni módunkban van.

Ám igyekezzetek azért k. ai! mint az irás is mondja, többről-többrre, nyereségről-nyereségre nemcsak a szellemi, hanem az anyagi kincsek megszerzésében is, hogy ez által a társadalomban olyan állapotot és jólétet biztosíthassatok magatoknak, a minőre vágytok s a minőt lelkiismeretes munkásságtok, kitartástok és verejtékezésetek után meg is érdemeltek; de másfelől gondoljátok meg azt is, hogy valamint az égboltozaton sincs annyi csillag, hogy azon még több is el ne férne, de azért mégis elég ragyogó, elég szép az annyi csillaggal is, a mennyi rajta tündöklök: úgy a mi boldogságunk sincs ahoz kötve, hogy minden vágyunk teljesüljön. Gondoljátok meg, hogy a lemondás némely dologról — s mennyi van mai társadalmunkban, a melyekről minden nagyobb keserűség nélkül le is mondhatunk — nem kisebb erény, mint a valóban szükséges dolgok megszerzésére minden időnket és erőnket felhasználni. Gondoljátok meg, hogy a megelégedés a kunyhóban szintugy feltalálható, mint a palotában; mert ezt nem a vagyon, hanem a szív tisztasága és nyugalma adja meg. Jusson eszetekbe a próféta intése: *Kivánsz-e magadnak nagyokat? ne kívánj.* Jez. 45: 5; Vagy ha inkább tetszik, hallgassatok a költőre, midőn dalában oktatva így szól:

- ... Kinek rózsza kell, nem hord rózsza-berket;
- ... A látni vágyó napba nem tekint.
- ... Kéjt vesz, ki kéjt szórakozva kerget,
- ... Csak a szerénynek vágya nem hoz kint.

S mindezeket elgondolva, az elérhetetlenek utáni sóhajtással, tépelődéssel ne foszszátok meg magatokat attól az örömtől és élvezettől, mely sorsotok és állapototoknál fogva osztályrészetekül jut. Legyetek

megelégedve azzal, mit az isteni gondviselés a természet áldásaiban, földi javakban nektek időről időre nyujt. Az Isten iránti hálának ez is egyik szép jele lesz.

3. Még csak egyet ajánlok figyelmetekbe, hogy a természet áldásaiért, földi javaitokért Isten iránt tartozó hálátokat kimutathassátok. És ez az, hogy *tehetségetek szerint áldozatok a közczélokra is.*

Közülünk senki sem él csak magának. Úgy mond az apostol. S valóban, nincs szánandóbb teremtménye Istennek, mint az önző, a tisztán csak magának élő ember. Olyan ez, mint a gyümölcsös kertben a kiszáradt fa, mely nem való egyébre, minthogy kivágattassék és a tűzre tétessék. Az élet legszebb, legnemesebb örömeit nem élvezi az, a ki soha másokkal jót nem tett, nem törölt le egy könyvet egy árva szeméről, nem vigasztalt meg egy özvegyet, nem szegte meg kenyereit az éhezőknek, nem enyhítette nyomorát a szűkölködőknek, nem igyekezett utat mutatni a tévelygőknek, felemelni az elesettet, bátorítani a csüggedőt, biztatni reményét vesztett szerencsétlen embertársát, felebarátját. . . .

És ezeken kívül, Istenem, mennyi út és alkalom nyílik még arra, hogy az ember jót tegyen. Hiszen azok az emberbaráti intézmények, a melyek az emberiség nyomorának enyhítésére vannak rendelve, azok a közczélok, melyek a társadalom, a haza és nemzet, a vallás és egyház jólétét, fejlődését, haladását, miveltségét, felvirágzását vannak hivatva előmozdítani — mind mind az egyesek áldozatkészségére támaszkodnak, abból nyerik a tápláló nedvet, a vérkeringést, az életet. Ki az, a kinek szive mindezekért meg ne dobbanna és ne érezné, hogy a mit a természet áldásaiból, a földi javakból Isten kegyelméből vett vagy veszen, abból ő is tartozik valamit visszafizetni másoknak, áldozni a közczélokra. Mert valamint egy épületet, sőt az egész világegyetemet az azokban működő erőknek kölcsönösen egymásra hatása tartja fenn: úgy az emberiség boldogságához is minden egyes tagnak hozzá kell járulnia a maga közreműködésével, a maga erejével. S ez az erő a szeretet, mely a jótékonyságban, az áldozatkészségben nyilatkozik minden szép, nemes és közhasznú ügy iránt, szolgáljon az akár az egyeseknek, akár a közérdekeknek javára és előmenetelére. Ily gondolkozásmóddal, ily érzülettel s ezek által vezetett étellel mutathatjuk ki leginkább Isten iránti hálánkat földi javainkért s az ő gondviseléséből ez évben is elvett természeti áldásokért.

És ezzel be is végezhetném beszédemet, ha egy különös alka-

lom mintegy parancsolólag nem kötelezne arra, hogy én ma e hála-
ünnepen magamra nézve külön is felvegyem a hálaadásnak poharát
és az Úrnak nevét segítségül hívjam.

Éppen 40 éve k. ai! hogy ugyancsak a mai alapigéekkel léptem
először e szószékre. Ez indít arra, hogy ugyancsak e szószékből,
mely pályám kiinduló pontja volt, hálákat adjak ma az Istennek
azért a kegyelemért, melyben igénytelen szolgáját részesítette. Mert
első sorban bizonyára Istennek köszönhetem nemcsak azt, hogy éle-
temet eddig megtartotta, hanem azt is, hogy 40 évi egyházi szolgál-
latomban, a mint ezt pályám kezdetén is esdve kértem, lelkének
erejével segített, vezérelt és megáldott, hogy a reám bizottakban mind
a mai napig hiven és lelkiismeretesen eljárhassak, s szerény igye-
kezetemnek és törekvésemnek nem egy gyümölcsét magam megérni
lássam és izlelhessem. Övé, az én gondviselő Istenemé legyen azért
mindenek előtt e visszaemlékezésnél szívem hálája, lelkem hő imája!

De nem tehetem, hogy ugyancsak e szószékből köszönetet ne
mondjak még egyszer vallásközönségünk egyetemének, mely 40 évi
egyházi szolgálatomat oly fényesen megjutalmazta a közelebbi zsinati
gyűlés alkalmával számomra rendezett öröm-ünnepély által. Nem vár-
tam s nem is kerestem én e kitüntetést annyival inkább, mert végre
is a legszebb jubiláris ünnepély is csak olyan, mint az őszi nap ra-
gyogása, midőn az égi nap ugyan még pazarul szórja szét sugarait,
de azért a mezőnek már nincs virága, a fák egymásra hullatják le-
veleiket, az éneklő madarak már melegebb tájakra költöztek vagy
elhallgattak, s általában az egész természet a fényár mellett is nyu-
galomra, téli álomra készül. Lehetetlen tehát, hogy az ilyen meg-
tiszteltetésnél az örömezzések közé némi borus gondolatok is ne ve-
gyűljenek. De mégis, valóban, nem tudom megköszönni a szeretetnek
és bizalomnak azt a benső megnyilatkozását, melyben ez alkalomból
részesültem, mert ez egyfelől megnyugtat a multa nézve, hogy leg-
alább azt az egy talentumot, a melylyel Isten megajándékozott, nem
ástam el; másfelől mint egy égi fény, mint egy tűzszlop fog előttem
világolni hátralevő úton, hogy el ne tévelyedjem, s ha lankadó
erővel is, de ugyanazon lélekkel szolgáljam tovább azt a nemes, azt
a szent ügyet, szeretett vallásunk és egyházunk ügyét, melynek a
közbizalom élére állított, de nem azért, hogy onnan másokat le-
nézzek, hanem hogy a munkában első legyek; szolgáljam azzal a
meggyőződéssel, hogy ez által egyszersmind hazafiui kötelességet is
teljesítek.

És végre, mit mondjak neked kolozsvári szent ekklezsia! mit

mondjak nektek szeretett hiveim! Ha kevesen is, de vannak még közöttetek, a kik legelső beszédemet is hallottátok e szószékből, s tanui voltak annak a szárnypróbálgatásnak, melylyel mint segéd-lelkész megkezdettem e helyen egyházi szolgálatomat. Még most is elszorul szívem, ha eszembe jut, mily félelemmel és aggodalommal indultam pályámra, hazánkra és egyházunkra nézve akkor oly válságos körülmények között, szinte készületlenül, mintegy csak az Úr szavának engedve, ki tépelődéseim között hozzám is mint Mózeshez egykor így szólt: *Ne mondjad azt, hogy gyermek vagyok én, hanem valamire küldlek, elmenj és valamiket parancsolok neked, megbecsüld! Ne félj; mert veled vagyok én, hogy mególtalmazalak téged;*“ És az Úr meg is óltalmazott.

De az ő segedelme mellett az a bizalom és szeretet öntött keblembé bátorságot, melylyel kebledre öleltél nemes és szent eklézsiá. Hálával ismerem meg, hogy e nélkül soha sem értem volna el pályámon, a mit elértem. A te gyülekezetednek a templom gyakorlásban nyilvánuló hitbúzgósága, törekvéseimnek méltánylása, beszédeimmel való megelégedése, sőt nem egyszer azokban látható lelki gyönyörűsége — ezek fokozták munkakedvemet, fejlesztették gyenge tehetségemet és növelték lelkesedésemet. Mert végre is csak hitbuzgó, templomgyakorló gyülekezet készíti a jó papot s ne féljete, mert a míg ez erényekkel dicsekedhettek, addig mindig is lesznek jó és szeretett papjaitok. Fogadjátok még egyszer hálás köszönetemet mindazon sikerekért és örömeért, melyeket pályámon elérhettem és élvezhettem. Egyfelől a ti érdemetek ez.

Utoljára még egy nyilatkozatot kell tennem. Pedig a kiknek szól, azokat az első hely illeti meg a társadalomban, különösen pedig itt a templomba. Értem a gyülekezetnek angyalait: nőtagjait. Mert nagyra becsülöm én az apostolokat; de alig hiszem, hogy a ker. egyházat a nők segítsége nélkül megalapították volna. A Márthák és Máriák voltak azok, kik a Jézusnak beszédein igaz szeretettel csüngtek, és szívökön hordozták s még sirjából is kiemelték, életre hozták, hogy nagy műveit bevégezhesse s tanítványait az Isten országának megalapítására elkészítse. Miért tagadnám, hogy én is sokat köszönhetek e gyülekezet nőtagjainak. Hiszen ők tették az első palástot is vállaimra s ki tudná megmondani, mennyi szellemet, mennyi lelket adtak ezzel nekem. Mikor püspökké lettem, szintén e templomnak egykor méltó büszkesége, és disze, egy vallásos lelkű nő*)

*) Néhai özv. Gyergyai Ferenczné Bartha Zsuzsánna.

ajándékozott meg a második palásttal. S ime ez a palást is, mely most vállaimon van, a nők kezének — nem, szivének munkája. Legyetek megáldva mindnyájan.

És maradjon, uram, a te áldásod továbbra is igénytelen szolgálodon is, a ki ime mély alázattal borul le előtted s a te kegyelmedért és segedelmedért, a melyben őt 40 évi szolgálatának ideje alatt részesítetted, a hálaadásnak poharával kezében, téged hiv segítségül életének még hátra levő idejére is. Ámen.

FERENCZ JÓZSEF.

A frankfurti egyetem hallgatói Erdélyből.

Az Odera melletti frankfurti egyetem sokáig egyike volt a legvirágzóbb német tanintézeteknek. Magyar hallgatóinak névsorát kiadta a *Protestáns Szemle* első évfolyama I. és II-ik kettős füzetében. E kiadás feltűnő gondatlanságát (Szent-Pált pl. *Gent, Pálnak* írja; Fejéregyház: *Feieregphar*, Tegző: *Tegle*, Huszt: *Hurt*, Albisi: *Albifi*, Verese gyházi: *Vercsegyhasi!* stb.) most figyelmen kívül hagyva, közöljük belőle a közönségünket közelebbről érdeklő neveket.

1546. I. félévben beiratkozott *Franciscus* Transilvanus. (Vajjon nem Dávid Ferencz lappang e név alatt, a ki 1547-ben átment a wittenbergi egyetemre?)

1624. jul. 21-én *Joannes Thordanus**) Transsylvanus. (Később professzor és kolozsvári pap, híres zsoltárfordító.)

1625. I. félévben *Joannes Daniel* de Varias, nobilis Ungarus, Transsylvanus, comitis famuli, dedit pro se et his reliquis decem aureos Ungaricos. (Bethlen Gábor kedvelt udvari emberének, D. Mihálynak fia, később I. Rákóczy György alvezére s követe a külföldi udvarokhoz.)

Joannes Bethlen de Halmagi, nobilis Ung, Transsylv., non juravit propter aetatem, comitis famuli, dedit pro se et his reliquis decem aureos Ungaricos.

(Mindketten a gr. Bethlen Péter kíséretéhez tartoztak Kornis Mihálylyal s másokkal egyetemben, kiket Bethlen Gábor fejedelem küldött külföldi tanulmány-útra. Dániel János később az unitáriusoknak nagy patronusa, Bethlen János ellenben kivált az udvarhelyszéki unitáriusoknak nagy üldözője lett.)

1651. szept. 19-én *Benedictus Árkosimus* Transsylvanus. (A kolozsvári főiskola híres professzora volt 1661-ig.)

---

*) Székely Sándor 1620-ig mondja őt kolozsvári professzornak. (*Unit. vallás tört.* 156), a mi nem áll, mert csak akadémiaikról hazajötte után 1626. mart. 26-án lett lectorrá a hitelhagyott Gi'schner Ádám helyébe. (*Uzoni: Hist. Eccl. I. 649*.) Ugyancsak Székely S. szerint ez a „*Gischner András*” csak 1628-ban lett a ref. szász eklézsia papjává.

Stephanus Pauli Transsylvanus. (1655—1661. professzor, később a szászok papja. Lengyel eredetű, s tehát nem *Pálfi*, mint Székely Sándor gyanítja.)

1655. II. félévben *Valentinus Santmartini* Claudiopolitanus Transsylvanus, pauper. (A költő Szentmártoni Bodó Bálint fia?)

1662. decz. 6. *Adamus Francus* Transsylvanus Hungarus. (A szász unit. pap fia. Külföldön maradt?)

1667. II. félévben *Daniel Marcus* Transsylvanus Hungarus. (A Szentiványi Márkosok közül. 1672—1684. kolozsvári főpap, 1684—1689. püspök volt.)

1672. jul. 6. *Paulus Bedő* de Bölön, nobilis Transsylvanus. (Márkost követte a püspökségben.)

Joannes Dalnaki, nobilis Transsylvanus. (Dálnoki János kolozsvári pap fia?)

1680. szept. 20. *Hieronimus Guzovius* Claudiopolitanus Transsylvanus. (Guzowszky Jeromos, a lengyel száműzöttek utóda. 1685-ben kolozsvári professzor lett.)

1695. nov. 11. *Stephanus Felvinczi* Ung. (Talán a tordai Felvincziek közül való.)

1711. okt. 5. *Samuel Kereszturi* Transsylvanus, civis Claudiopolitanus. (Kolozsvári tanár, később tordai pap † 1726. Kolozsvárt.)

1714. nov. 5. *Michael Szent-Abraham* Hung. ex Héviz oriundus. (1737—1758. az unitáriusok 16-ik püspöke.)

1721. szept. 20. *Samuel Makai* Transsylvanus Claudiopolitanus. (Az alföldről beszármazott Makai Nyirő családból? Ősapját, mint borbélyt, úgy látszik, Basilius István hozta Kolozsvárra.)

Joannes Bedő Transsylvanus.

1743. okt. 18. *Thomas Kovátsi* de Kövend Hung.

*

Az itt felsoroltak közül többen mint egyházunk legkiválóbb jelesei szereztek maguknak maradandó érdemet. Látni való, hogy a XVII—XVIII. százév folyamán a frankfurti egyetemet az unitárius ifjak is elég gyakran felkeresték.

KANYARÓ FERENCZ.

Párisi levél.

Páris, 1895. sept.

(Jean Aicard: *L'ibis bleu*, 1 vol. in 12. — *Le Diamant noir*, 1 vol. in 12. Paris, libraire Flammarion. — Az orthodoxok felelete a szabadelvűek indítványára.)

Szerkesztő úr!

A legnagyobb csendesség honol, levén még most is szünet, ama tudományos és irodalmi nagy műhelyben, melynek neve Páris. Az értelmi élet még nyugtot tart. A gondolat munkásai a természet kebelén gyűjtik az új erőt a folytatandó munkához. Felhasználom e csendet, melyet semmiféle összejövetelek, értekezletek, felolvasások zaja nem zavar, egy kis irodalmi beszélgetésre. És a mikor irodalomról szólok, ez nem a történelmi vagy a kritikai irodalom lesz most, hanem a regény-irodalom, a melynek olvasása némelykor, habár nem mindig, nyugalom a szellemre nézve. A kik regényt olvasnak, tudják, hogy melyek azok, melyeket az ember olvashat a nélkül, hogy csalódják vagy csömört kapjon. A francia regényírók tényleg némelykor annyira megfosztva látszanak lenni az erkölcsi érzéktől, hogy mintha nem lenne más céljuk, csak hogy „az emberi állat”-nak hizelegjenek és okos dolog, hogy az ember ügyeljen még a leg-hiresebb, a lehangzatosabb nevű regényírókkal szemben is. E sokat dicsért írók közül nem sokan fogják korukat túlélni.

Sőt vannak, a kiknek hírük már is hanyatlásnak indult. Nem ez az eset ama kedves költőre, a kiről most szólni akarok.

Költőnek mondtam. És csakugyan Jean Aicard mindenek előtt és felett költő. A költészettel kezdette pályáját és azzal is alapította meg a közönség előtt hírnevét. Ismeretes különösen az a kedves könyve: „*La chanson de l'enfant*”, melyet a francia akadémia megjutalmazott, valamint „*Poèmes de Provence*”-a és az Akadémiától csakugyan kitüntetett „*Lamartine*”-ja. Csakis az utóbbi években fordult a regényhez és evvel is éppen oly sikert ért el, mint költeményeivel. És nem hiszem, hogy már mindent elért volna, mert aránylag még ifju ember, miután 1848-ban született. Még sokat várhatunk

tőle, sokat remélhetünk gazdag és termékeny képzelmetől. Provence-ban született, a hol rendszeren lakik s csak néhány hónapra jön Párisba, hol számos barátot számlál. Megosztja idejét „szülőföldje meghitt geniusa és a világi élet csábos ördöge közt.“

A mi regényeit nagyon becsessé teszi, az az írónak eszményi és erkölcsi felfogása. Erős ellenhatás Zola és követői egészségtelen naturalista regény-irodalma ellen. Az ő regényei erkölcsi igazságból és természetes költészetből vannak alkotva. Gondolatomat nem fejezhetném ki jobban, mintha idézem egy komoly és finom bíráló észrevételeit: „A regényben Jean Aicard egy eszményt ragadott meg, melyet lelkiismerettel és hittel követ. Megsebezve veleszületett nemesszivűségében a naturalizmus durva részletei által, megbántva érezve a latinok és görögök fiainak egészséges érzékét és jóízletét a symbolista-psychologusok által, s az ő Provence-ának tiszta napjához hiven, sem a piszkot, sem a ködöt nem szeretve: tette fel magának a kérdést, ha nem lehetne-e valamely egyenes és egyszerű utat találni a két szélsőség között és bátran hozzá kezdett ama regények sorozatának megírásához, melyekben az emberi életet a nyomor és nagyság minden vigasztalan ellentéteivel meg lehet ismerni. Mert az ember végre is mindig ama sajátos, érthetetlen lény marad, minek Pascal jellemezte: „a föld gyöngé férgé és a teremtés királya.“ Ennél jobban alig lehetne jellemezni ez író gondolkodását és azt a célt, melyet regényeiben maga elé tűzött. Maga is megmondja az „Ibis bleu“-ben, hogy mi az ő irodalmi felfogása: „Én az őszinte lelkek számára írok. Hűség, őszinteség, szabadság, ez minden; azaz hogy ez a valóság és eszmény, a rossznak megvallása és a jónak vágya! És ez az érzett idealizmus, melyet semmi sem győzhet le, az ember idealizmusa, mely kénytelen ugyan a földön nehéz lábakkal járni, de mely tekintetét magasra irányítja...“

Az ilyen írónál tehát biztos, hogy az emberi természet iránt, még ha elesett is, mindig tiszteletet találunk és vágyat arra nézve, hogy megtalálja abban, a mi jó még van, hogy azt felsegélje és felemelje. És tényleg bármelyik regényét vesszük kezünkbe Jean Aicardnak, bármelyik lapján olvassuk, azonnal észrevehetjük, hogy egy moralistával van dolgunk. Előtte a szépirodalom kérdése nem válik külön az erkölcsi kérdéstől.

Az irodalomról való ilyen emelkedett és helyes nézet mellett, e regényíró az emberi életet úgy fogja fel, hogy abban semmi sem áll elszigetelten, hanem minden a solidaritás titokzatos és félelmetes törvénye alatt áll, mely okozza, hogy mi a mások életéből éljünk és

mások a miénkből. Valaki mondotta: „senki sem vétkezik magára és magának; senki sem bűnbánkódik és emelkedik fel a nélkül, hogy fölemelkedése ne emelje örömben és erkölcsi erőben azokat a lelkeket, a melyek hozzá tartoznak“. Ez ennek a regényírónak is a gondolata és ez az igazság, melyet oly élővé tesz regényeiben. A szív által felfogta belső és kölcsönös függését az emberi sorsoknak, melyek egy napon a földön teljesen társulni fognak. Azt következteti, hogy az egoizmus vétkes és ostoba dolog és hogy a hajthatatlan és szeretet nélküli igazság a legnagyobb igazságtalanság. És a legmagasabb pontokat elért gondolat nem keresztényi-é? Én ugy látom, hogy az: a Krisztus könyörületességének evangéliumi lehellete, mely a költő felett átment. Már ezelőtt három évvel egy regényében megkezdte a társadalmi és erkölcsi problémák tárgyalását és nagy finomsággal és az emberiség iránti mély részvétellel tárgyalta. E kötet, melynek czime: „A szeretet útja“, nagy erkölcsi jelentőségű. Sabatier, a párisi theol. facultás tanára azt mondotta e regényről: „jó könyv, melyet munkás kéz alkotott.“ Szép lapok vannak benne és erős rokonszenv a nép iránt és a nevelés, a család és a kötelesség fogalma — egészen protestans. Az író lelkiismerete és szive megtaláltatták vele ezt az eszményt, mely annyira különbözik a catholicismusétól, melyben neveltetett. A lelkiismeret elé állított kérdés e munkában az a nagyszerű, nemes és tiszta szeretet, mely küzd a rossz ellen s mely legyőzi önmagát, hogy hasson a mi szívünkre s a társadalom erkölcsére. Mi erkölcsileg meghalunk, mert nem ismertük meg a szeretetet. „Azok menekülnek meg az általános hajótörésből, a kik meg tudták találni a lélek emez elsődleges törvényét. Egyedül a szeretet szülheti a hitet és szüli szükségképpen.“ Nem elemzem tovább e kötetet, mely kemény igazságokat mond, de hittel és reménnyel teljes igazságokat. A kik olvassák, mély benyomást hagy lelkiismeretükben.

A „Kék Ibis“ (L'Ibis bleu) a múlt év végén jelent meg. Ez folytatása a különböző körülmények közt tett ugyanazon erkölcsi tanulmányoknak. A lelkiismeretnek pillanatnyi megkeményedése, a bűnbetés s az őszinte bánat által való felemelkedés. De itt az eszme mélyen el van rejtve, a tárgy mélyen keresendő. De bárki olvassa e regényt, üdvös hatást gyakorol rá. Foglalkoztatja gondolkozását, s figyelmét nem lankasztja, mert eleilől végig érdekes. Ez a legjobb regénye.

Van e regényben két történet, mely egymás mellett folytatódik, a nélkül, hogy az egész egységét zavarná. A szerző azt akarta meg-

mutatni, hogy a szenvedélyek a társadalmi élet különböző fokain ugyanazok. Fent mint alant, a földmivesnél mint a polgárnál ugyanazok a hibák ugyanazon veszedelmekre vezetnek; a bűnhődés is ugyanaz; az erkölcsi törvény szentesítése egy. Tehát az erkölcsi törvényben van egység és kell lenni az erkölcsi életben is. Az „Ibis bleu“ egy hajónak a neve, melyen a regény színhelyén kirándulás tétetik.

Marcant urnak, a belügyministerium egyik magasabb hivatalnokának a felesége beteg. Az orvosok azt ajánlják, hogy egészsége helyreállítására vigye délre hét éves kis fiával együtt. S a Középtenger partjára St. Raphaël-be viszi, a hol berendez, egy gazdasszonyt szerezve, a kit Saulnier asszonynak hívnak. A kikötőben egy nagy-szerű magánhajó, az „Ibis bleu“ horgonyoz, mely egy ifju gazdag ember tulajdona, ki a maga kedvére utazik a Középtenger szép partjain. Azalatt a néhány nap alatt, melyet Marcant ur nejével és gyermekével tölt, mielőtt Párisba visszatérne, megismerkednek a yacht tulajdonosával, Pierre Dauphinnel. Ime a dráma természetes kezdete, mely érdekesen foly tovább a végkifejlésig. Marcant ur Párisba megy, azt az ígéretet tevén, hogy mihelyt szabadságot nyer, visszatér St.-Raphaël-be. És hosszú szabadságidőt nyervén, tényleg vissza is megy, hogy azt nejével és gyermekével töltsse ama kedves partokon, „az azur kék ég“ alatt. És minthogy meglepetést akart csinálni, megérkezik a nélkül, hogy jöveteléről nejét értesítette volna. És ekkor játszódik le a legdramatikusabb jelenet, a milyent csak képzelni lehet. Az ifju anya, egy tévedt pillanatban gyermekét, kit imádásig szeret, elhagyta és az „Ibis bleu“ fedélzetére ment sétálni, hol éjszaka is ott marad. A gazdasszony, miután a gyermek elaludt, elhagyta a házat, hogy találkozóra menjen. Az atya éjjel megérkezik; hallja gyermeke kiáltásait, ki a félelem miatt szivszaggató hangon kiáltja: „mama!“ A gyermek fenn, az atya lent a terrazon, mivel a kapu zárva volt. A gyermek atyja hangjára elcsendesül. Azután elbeszéli atyjának, hogy anyja a yachtra ment, megigérve, hogy estvére visszatér és hogy nem ment vissza. S így éppen gyermekének hangja, melytől szívét megszagatva érzi a helyrehozhatlan szerencsétlenség bizonyossága által. E jelenetben van valami nagyszerű, mint a régi kor fatalismusában. És minő szivmardosásokkal fizeti meg az anya eltévedését! Gyermeke iránti szeretete megmenti és önmagának visszaadja, de minő erkölcsi szenvedéseket kell átélnie. Ez az erkölcsi törvénynek szentesítése, a melyet büntetlenül senki sem sérthet meg; ez azon kifejezés szerint, melyet a saját vétkének terhétől lenyomott anya használ: „az igazságosság talán, büntetés pedig bizonyára.“

E dráma mellett egy másik játszódik le, melynek ugyanaz a jelentése van, mely a társadalom egy más osztályában, a parasztnál történik. Ez éppen a gazdasszonnyal történik, a kit említettem s a ki Marcantnak gyermekét elhiagyta, hogy találkozára menjen. A hitvestársi kötelességekben hűtelen Saulnier asszonynak van egy leánya, a kinek valódi atyját Cauvinnek hívják, ki egy megbízható munkás ember, a ki az ő gyermekét egész atyai szívével szereti és csak neki él. Egy szép napon a leány, a ki éppen férjhez készül, követeli, hogy anyjának szeretője azonnal eltávozzék. A tiszta, becsületes leány az ő őszinteségében, nem gondol a multtal, nem tudja, hogy minő csapást mér a Cauvin szívére. Ez lesújtva meghajlik a törvény kényszerűsége előtt s magát számüzi, hogy gyermeke szerencsését biztosítsa. Az áldozat keserves, de a büntetés megérdemlett. S így tehát fent, mint alant, ugyanazok a szenvedélyek ugyanazok a könnyelműségek, de egyszersmind ugyanazok a fájdalmak, az erkölcsi büntetések, az esések és fölemelkedések.

S miután a történetet jeleztem, hadd mondjam el azt is, hogy írja le az író a környezetet. Senki szebben nem írta le Provence szép egét, mint e provence-i. Mily elragadó festmény, melylyel St.-Raphaël az utazó szeme elé állítja! És mily élénkséggel és igazsággal rajzolja a csábos, virágillattal teljes természetet! De talán elég ennyi az „Ibis bleu“-ról. Hadd szóljak legutóbbi munkájáról is, a „Diamant noir“-ról.

A „Diamant noir“ egy ifju leánynak a története, a ki magára van hagyatva anyja halála következtében. Ez finom és mély tanulmány egy fiatal leány jelleméről. Az anya halott, az atya felfedezi a leveleket, melyek azt mutatják, hogy ez a gyermek, kit annyira szeret, nem az övé. Ekkor azon van, hogy száműzze szívéből az atyai szeretetet, hogy a gyermeket büntesse az anya vétkeért. A gyermek, a ki nyolcz éves, teljességgel nem érti, hogy miért változott meg atya irányában. Nem ért semmit, csak azt, hogy atya iránta igazságtalan. S a maga részéről lázong, ravasz, fékezhetetlen és hazug lesz. Lépésről-lépésre követjük e gyermeknél a szívnek ez elhajlását, a léleknek az igazságtalan sors terhe alatt való erkölcsi visszafejlését. Az ember megindulva áll e gyermek előtt, ki a végzetesség ellen küzd, mely őt minden oldalról környezi. Ugy látszik, nincs már segítsége, csak egy jó kutya, melynek Jupiter a neve. Megragadó lapokat ír arról a barátságról, a mely e két lény között van. A gyermek a legkedvezőtlenebb körülmények közt nő erkölcsi fejlődésére nézve. Felnővén, helyzete javulni látszik és a szerencse neki

azonnal kínálkozik. Beleszeret egy diplomatába, a ki érzelmeit viszonozza és számára új élet kezdődik. Pótolni igyekszik nevelését férje mellett, a kit teljes lelkéből szeret. Oh! de ez csak futó fény! A hosszas szokás által rosszá lett természet ismét felülkerekedik. A rossz elvek sokkal mélyebben gyökereznek lényében, semhogy kiirthassa. Szeretné azt tenni, de nem tudja. Végre, hogy kikerülje a kísértést és hogy férjéhez méltó maradjon, magát megöli. Ez röviden a Jean Aicard legutóbbi regényének tartalma. Kihagytam belőle sok mellék dolgot, például, mikor az ifju leány apja, egy kissé későn, felfedezi, hogy azok a levelek nem az ő nejeére és leányára vonatkoznak. Akkor jobb akar lenni gyermekéhez, de a roszt már megvan téve és helyrehozhatatlan. Ez epizod nekem úgy tetszik, kivül esik a munkán, a melyhez más tekintetből is szó fér.

Mert minő erkölcsi eszme vezethette az író e regénye megírásában, mikor mindig erkölcsi czélt tart szem előtt. Szándéka itt nem látszik tisztának. Avagy a mint némelyek gondolják s maga az író is engedi gondolatni, az volna ez, hogy az ifju nő győzedelmeskedik rossz szenvedélyein, miután inkább megöli magát, semhogy méltatlan legyen férjéhez? De az öngyilkosság sohasem ment győzelem számba. Az öngyilkosság épp az ellenkezője minden, a kísértést ellen való harcznak. Ez a küzdelem elől való menekvés, ez gyöngeség, vagy a megháborodás ténye. Vagy pedig azoknak van igazok, a kik azt hiszik, hogy az író más erkölcsi leczkét akart adni. Azt, hogy a szívnek első hemocskolása kitörülhetetlen. Hogy a szenvedélyek, a melyeket fejlődni engedtek, végre oly zsarnokiak lesznek, hogy az akarat nem bír rajtuk uralkodni.

Eme különböző magyarázatai a szerző gondolatának csak azt mutatják, hogy szerző nem elég biztosan kezelte tárgyát. Különbözen a munka érdekes, s első része megható és tovább is leköti az olvasó szívét és figyelmét. A könyv semmi esetre sem közönséges.

De nem mondanám el teljesen gondolatomat, ha azt is nem adnám hozzá, hogy előttem a „Diamant noir“ nem oly értékes, mint mint az író előbbi művei s főleg mint az „Ibis bleu.“ A kik az utóbbit olvasták, szivesen olvassák újra is, mert gyönyört. élvezetet nyujt és mert van benne min gondolkozni.

— A felhívás, melyet a liberalisok intéztek Nimesben tartott gyűlésünkből az orthodoxokhoz az iránt, hogy a kibékülésre tartanak közös összejövetelt, meglehetősen viszhangot keltett az egyházakban. Mindazonáltal nem egyformán fogadták. A szélső orthodoxok inkább hidegen, a mérsékeltek és a kibékülés hívei örömmel. Az „uj iskola“

hivei, a kik nagyobb részint fiatal papok, ohajtanák a kibékülést. A szélső orthodoxok azt mondják, hogy a „hivatalos zsinat“ bizottságához intézzenek iratot a szabadelvűek, mire a mérsékelt orthodoxok azt felelték: Nem, a szabadelvűeknek nem a zsinati bizottsághoz kell fordulni, mert a hivatalos zsinatiak csak egy részét teszik az egyháznak és nem az egész egyházat. A szabadelvűeknek az egész egyházhoz kell fordulniok, ha akarja-e az a kibékülést.

A szélső orthodoxok azonban hajthatatlanok akarnak maradni és nem engednek. Akárhogyan, a szabadelvűek megtették kötelességüket. S az 1896-ban tartandó zsinatig még másképp fordulhat a dolog.

CHARRUAUD D.

Gyöngymondatok.

(Ujkori írótól.)

E m b e r.

A test és lélek összeházasodnak az ember születésével, s a házassági költségeket az ember a sírig fizeti. *Saphir*.

Az ember egy állam; okossága királyné, értelme miniszter, képelete gyönyörmester, emlékezete kincstárnok, a lélekerők azon nemesség, mely a királyné udvarát alakítja, az érzékek a szorgalmas polgárrend, a szenvedélyek a nép és katonaság. S ha ezen utolsók fölényre jutnak, megvesztegetik az értelmet, szolgává teszik a nemességet s lenyaktilozzák a királyné okosságát. *Saphir*.

Az emberek a föld gondolatai. *Börne*.

Isten az embernek csak a felső részét teremtette, a többit az ördög. *Paterniani*.

Az embereket, mint a pilléket, 3 osztályba lehet sorozni: nappaliba, szürkületibe, éjjelibe. *Saphir*.

Mi az ember? ifju korában kérdőjel a jövőhöz, érett korában a jelen zárjele, öregségében felkiáltójel a mulandósághoz. *Saphir*.

Az ember hasonlít a léggömbhöz, melynek igazgatása még nincs feltalálva. *Saphir*.

Két erő térítgeti az embert, most délre, majd északra: a természet értelmet adott neki gondolkodni, s szívet jót tenni. S két ily gyenge erőnek alárendelten, gyakran mint megnehezül a cél! az értelem keveset — és a szív? mennyit sejt, kíván, hiszen! Véltve, hogy ép az igazság után fut, gyakran felleget űz, — s azon hitben, hogy az erény karjai közt van, a bűn ölében fekszik. *Blumauer*.

Ugy bánunk el az emberekkel, mint a vett levelekkel: buzgón elolvassuk, de ismételve nem olvassuk. *Voltaire*.

Nem kell az embert sem úgy rajzolni, mint angyalt, sem mint ördögöt; ő ezek közül egyik sem, — hanem a vonalakat a természetből kell meríteni. *2-ik Frídrík*.

Az ember egy igen gonosz faj, kivel szemben mindott visszanyomó elvekre van szükség, hol természetes gonoszsága felforgatná a határát becsületnek s jólétnek. *2-ik Frídrík*.

Haladásra erőlködve, az út melletti csipkebokrokon mindenki ott hagy valamit: a juh nyájak gyapjait, az emberek erényeiket. *Hugó Viktor*.

Az ember ugyan az a gondolat, mint a cselekedet légkörében; fennebb ohajtozik, hogysem elérhetné; ez az ő természete és dicsősége, — s ha evel felmondana, maga mondaná ki bukását. *Guizot*.

A nőszemély magára nézve előnyös érzékkel bír a széphez, a nemeshez pedig csak a férfiak kedvéért. A férfinak határozott érzéke van a nemeshez, a széphez pedig inkább a nő kedvéért. Ebből jön, hogy ezen úton a nemi hajlamok a férfit inkább nemesítik, a nőt inkább szépítik — kölcsönben egymásért. *Kant*.

Semmi oka az embernek magát a természetben kiváltságoltnak hihetni; mint egyebek, ő is a viszontagságok alá vettetett: az ő méltóságáról való gondolatot csak önszeretete szülte. *Argens*.

Az emberek azt akarnák, hogy Isten oly bolond legyen, mint ők; de azt nem akarnák, hogy az állatok oly bölcsék legyenek, mint ők. *Fontenelle*.

Az ember nemcsak él a földön, hanem születni is, a földön születik. Porból, vízből és levegőből vagyunk szervezve: ép úgy gyermekei vagyunk a jótékony anyának (a földnek), mint az erdők fái, s a folyók nádszájai. *Elizée Reclus*.

Emberség.

Szükség, hogy az emberség első tulajdona legyen egy okos embernek. Ha ezen elvnel marad, hibái mellett is, arra csak jó következhetik. Vadság, embertelenség mellett — ha mi jót teszen is — élete büntényei által mindig bepiszkolva marad. *2-ik Fridrik*.

Légy emberséges, csendes, alázatos, mert a kevélység az érdemét szerető emberiséget magára haragitja. *Helvétius*.

Mint a gazdagok között gazdagsággal, erősek között erővel, szépek között szépséggel, szónokok között ékesszólással: úgy az emberek között emberséggel lehet kitűnni. *Petrárka*.

Emelkedés. Emelkedettség.

Minden felmenetelt lemenetelnek kell felváltani. *Hugó Viktor*.

Némelyek úgy jutnak el bizonyos magasságra, mint a kéményseprők: átmásznak valamely utálatos sötét csatornán és magukat befeketítik. *Saphir*.

A valódi felemelkedettség lelki erőnket annyira meghatja, hogy minden arra ráviteles mellékfogalmainknak el kell tűnni: ilyen a nap ezer jótékonyosságával, ilyen az Isten, ilyenek az érdemek és csodaművek. *Mendelsohn*.

Kit nem véletlenség emelt magas polczra föl, azt szerencsétlenség nem sodorhatja le. *Linné*.

Gyűjtötte: KISS MIHÁLY.

Irodalmi értesítő.

Héber nyelvtan. Irta: Pukánszky Béla, theol. akad. tanár, Pozsony. I—XIV., 1—294 l. A szerző sajátja. Ára 2 frt. E könyv megjelenése egyik örvendetes jele annak, hogy hazánkban a theologiai tudomány tanításának színvonalja emelkedik. A héber nyelvnek az újabb időben való alapos tanulmányozása nemcsak magát a nyelvet ismertette meg, hanem messzebb menő eredményekre vezetett. A héber irodalom ma a németországi Ewald, a néme'alföldi Kuenen és az angol Colenso munkáiban más világitásban áll előttünk, mint addig állott. Gesenius jeles nyelvtana és Ewald hasonló munkája kulcs lett a héber nyelv mélyebb és teljesebb ismeretéhez és elősegítette a héber irodalomnak új szempontok szerint való tárgyalását. Magyar nyelven ez a legrészletesebb, legteljesebb héber nyelvtan, mely eddig megjelent. Három részben tárgyalja a nyelvet. Első rész: *Az egyes hangok és azok jelei.* Második rész: *Alaktan.* Harmadik rész: *Mondattan.* A tudományosan írt nyelvtanok használata biztosan javulást fog eszközölni a theologia emez ágában is, melylyül a tanulók talán a legkevesebb előszeretettel foglalkoznak. Pedig a héber nyelv tanulmányozása a magyar tanulónak sokkal könnyebb lehet, mint bármely más nyelvű ifjúságnak, azoknál a rokon vonásoknál fogva, melyek a magyar és héber nyelv közt, mindamellett is, hogy külön e aláához tartoznak, félreismerhetetlenül fennállanak. De bármi leend a könyvnek további eredménye, iróját a legnagyobb elismerés illeti, a melynek irányában készséggel adunk kifejezést és egyszersmind annak a reménynek is, hogy ez alapvető munka után a héber irodalom és vallástudomány köréből értékes dolgozatok fognak az író tollából kikerülni, a mire feljogosít már e könyvhez írt, helyes felfogásról tanuskodó, tartalmas és szép előszó is.

„*Magyar bibliatársulat.*“ Ezzel a czímmel egy felhívást bocsátottak ki Drodtleff Rezső, Kámori Sámuel és török-kanizsai Schulte György Pozsonyból. Örömmel fogadtuk e felhívást, mert reméljük, hogy a magyar biblia terjesztését e társulat is előmozdítja. Különösen jó szívvvel olvassuk, hogy e társulat a tudomány alapjára támaszkodik és azért terjeszti a Kámori fordítását, mert csak ez egy fordításunk van, mely az eredetiből származott. S ez helyén is való volna, ha e fordítás a tudomány igényeinek megfelelné. Sajnáljuk azonban, hogy a társulat által kiadott Márk Evangéliuma nem jogosít fel arra, hogy e tekintetben megnyugvással fogadhassuk a biblia többi részét. Ugyanis terjesztésre csak olyan fordítást mernénk ajánlani, mely legalább a könnyen lefordítható helyeknek egészen magyaros fordítását adná, s nem munkálna arra, hogy nyelvünk még ez uton is rontassék. Ugyan ki volna hajlandó egy olyan együletet pártolni, melynek már felszólítása így hangzik: „*Kérjük pártolótaygá lépni be?*“ A bibliai szöveg e felszólítás folytatása magyarosság tekinte-

tében. Sértik a magyar fület a modern magyartalanságok pl. *mit cselekedett Dávid, mikor megszüleült és megéhezett kisérteztül? ... évé a szinkenyereket, melyeket nem szabad enni, hanemha a papoknak* (2, 25—26. vv.)... *ti is fogékonytalanok vagytok?* (7, 18.)... *megtíltá nekik, hogy ne mondják senkinek is* (7, 36.)... *megkérde őt, hogy lát-e mit?* (8, 23.)... *kérék őt, hogy megérintené azt* (8, 22.)... *se a faluban ne mondál (sic!) senkinek is* (8, 26) ... *s nem is végezhetett ott semmi hatályt, egyéb hogy egynéhány belegre tette kezeit* (6, 6.)... *Herodes féle Jánost* (6, 20.)... *De ha mit tehetesz, segíts és könyörülj rajtunk* (9, 22.)... *én parancsolom neked* (9, 25.)... *szeretni felebarátját, mint önmagát, többet ér minden égmények- és ölményeknél* (12, 33.)... *hisz a szegények mindenkor lesznek veletek* (14, 7.)... *hozzá lépe (Judds), mondván: Főnököm, Főnököm!* (14, 45.)... *a templom válfüggönye ketté hasadu* (15, 38.)... *hallották, hogy él és láttatott tőle.* (16, 11.). — Ezek és még sok más hasonló magyarsága kifejezés egészen élvezhetlenné teszik a különben sok tekintetben előnyös fordítást. A zavart még az is növeli, hogy a lapok szét vannak szórva a füzetben (G. L.)

Egyh. beszédek. A bölöni zsinaton mondott beszédek közül a zsinat után megjelent Gál Miklós toroczkoí lelkésznek az új papok felszentelése alkalmával aug. 26-án mondott beszéde e czim alatt: „*A természet és társadalom korunk szellemi műzalmáiban a vallásos szemlélet világyánál*”; azután a Boros György theol. tanáré, melyet a bölöni templom felszentelése alkalmával aug. 25-én tartott s melynek czíme: „*A szószék jövője*“. Mir mult füzetünk, az elmondás után megemlékezett e beszédekről s most megjelenésüket ajánljuk figyelembe.

A Századok, a kitünő történelem író, Szilágyi Sándor által szerkesztett történelmi társulati Közlöny oct. számában Kropf Lajos Ama királynéről, II. Ulászló nejeről; Áldasy Antal: Az 1707-iki ónodi országgyűlésről (III. közl.) ír. E füzetben van ismertetve Vámbéry A.: „*A magyarság keletkezése és gyarapodása*“ cz. legújabb műve. A bíráló ismertetést gróf Kuún Géza, a magyar őstörténelmi emlékek e kiváló ismerője írja. Ez érdekes kérdésben ismertető nem osztja Vámbérynak e könyvében kifjrtet azon nézetét, hogy a magyar nemzet a hún időben s jelenlegi hazánkban keletkezett, még pedig ugor- és török elemek keverékéből; hogy tehát Árpád és magyarjai a IX-ik száz év vége felé a magyar népet e.hnikailag készen találták s benne csupán a török népelemet gyarapították volna. Ismertető arra utézve, hogy a magyar ethnos a jelenlegi Magyarországon alakulhatott volna, nem ismer történelmi adatot. Attila birodalma összeomlása után a hazánkat lakóit népek közt említettnek gepidák, jazygok stb., de az ugorokról hallgatnak a források. — E füzetben van ismertetve Márki Sándor „*Aradvármegye története*“ jeles műve is Gergely S.-tól.

Bodnár Zsigmond „*Magyar Irodalom Történetének*“ megjelent XVI-ik füzete Kazinczy Ferenczcel és nevezetesebb kortársaival foglalkozik. Igen érdekesen és behatóan tárgyalja Bodnár Kazinczyt, Verseghyt és Csokonait. Az apróbb rajzok közül Vitkovits és Szemere Pá' emelkednek ki Barsányi a sóvány, bár elég jellemző vázlatnál több oldalú méltatást érdemelt volna. Kiss János korán elhervadt babérjai közt nem találjuk az első iskolai önképző-kör alapításának érdemét, mely példája után társaival egy új irói nemzedék fölnövelője lett. Döbrentey alakját is elnagyolja szerző ily gondatlan vonásokkal: „*ő tette át magyar prózába Müllner híres vég.e:-tragédiáját, a Vének sulyát; adott Shakespeare- és Molière-fordításokat.*“ Palótzai Horváth Ádámnál kimaradhatott volna e sor: „*Kazinczy Klára állítólag Horváth tiltott szerelmének*

szülötte, később neje.“ Az olasz irodalom történetébe valók az ilyen *állítólagos* adatok. Másfelől hiánynak látszik előttünk az, hogy Kisfaludy Sándornál kimaradt őt jellemző ifjúkori könnyed szerelmi viszonya. Ámde mindezek csekélységét Bodnár nagy művének megítélé-énél. Valóban örvendünk rajta, hogy ez önálló és eredeti gondolkozású író módot talált kitűnő vállalatának folytatására és befejezésére, mely vállalat irodalomtörténeünk sok jelenségét egészen új szempontokból tárgyalja és sajátos eredetiséggel ítéli meg. Bátran elmondhatjuk, hogy Bodnár jeles művét minden tanár, sőt minden műveltebb magyar elme haszonnal forgathatja. (K. F.)

Ungária. Magyar-román Szemle. Moldován Gergely, kolozsvári egyetemi tanár e címen egy igen hasznos folyóiratot ad ki. A folyóirat célja: közvetíteni a magyar és román irodalmat. A jelesen szerkesztett folyóirat hozzánk beküldött füzetében a szerkesztőtől, Alexi G.-tól, Kocs Ferencztől, Marosán V. találunk érdekes cikkeket.

Simon Péter „Király és Nemzet“ 1. és 2-ik kötet. Budapest, 1895. Szerző tulajdona. Ára 8 korona. (314 l. és 240 l.) Szerző a koronázás 25 éves jubileuma alkalmával nagy elismerést nyert „Király és korona“ című munkájával. A királyné gyémánt-gyűrűvel ajándékozta meg egy korábbi művéért. Az uralkodó és családja s a főhercegi családokról sok érdekes jellemvonás van felsorolva munkájában. De nemcsak az uralkodóház, hanem a főpapság és a főnemesség apologiája is e könyv. Az 1875—1885. közti időszak politikai, társadalmi és közművelődési történetét tárgyalja sok tudással és nagy alaposággal. A szegedi árvíz története ragyogó tollal van megírva, ugyszintén a Deák Ferencz temetése is, — s ezen a királyné részvétele. Habár a könyv katolikus szellemben van írva, a többi vallásfelekezeteket sem sérti író. A református Mikó Imre gr. és az evangélikus Székács József életrajza szépen van megírva. Az unitáriusokat is több helyen megemlíti és hazafias jelzővel illeti. Kriza János életének is szentel néhány sort és őt tudósnak, bölcsnek, tiszta életű embernek nevezi. Szép elismerése az érlelemnek egy kiváló katolikus író tollából. A hibákat a szerző elhallgatja és a dolognak csak a szebbik oldalát tekinti. Ifjúságnak mindenesetre vonzó olvasmány és tanulságos. A nemes példákhoz a királyi család iránti szeretetre tanítottunk. Találkozunk sok áldozattal a főpapság részéről, de a kinek több adatott, attól több is kívántatik. A nemzeti vagy jó nagy része a katolikus főpapság és főnemesség kezében van. Habár sokat tettek, de mégis liberális korszakunk többet vár tőlük. E könyvet első sorban a főpapságnak és a főnemességnek kellene olvasnia, hogy lássák, hogy a valódi nemesség a szép tettekben áll (D. M)

Különfélék.

Az egyházpolitikai törvények már életbe léptek. October 1-től kezdve Magyarországon egységes házasságjog, kötelező polgári házasság, az egyházi összeadás fentartásával és állami anyakönyvvezetés van. El kell már hallgatniok azoknak is, kik e törvényeket elleneztek és az új alkotásoktól a gyakorlati kivitel nehézségeivel ijesztgettek. Az új törvények gyakorlata szerencsésen megkezdődött. A szabadelvűség emez alkotásaival győzedelmeskedett. És mi örvendünk e győzelemnek, a melyet óhajtottunk, a melyben a haladó szellem hatalmas bizonyítékát, államunk tekintélyének erősödését s a külföld előtt is emelését látjuk. Örvendünk, habár ez átalakulás reánk nézve nagy változást, nagy anyagi veszteséget jelent. Mert kétségtelen, hogy főleg a házassági biráskodásnak elvétele egyházunkat tetemes jövedelemtől fosztotta meg. De a változásnak ez érzete nem zavarhatja egy oly vívmányon való örömünket, mely a szabadelvűség egyik legfényesebb diadala. És miért is zavarná? Minden államban, hol ily újítások vitetnek véghez, az állam gondoskodik az alkotásai-okozta veszteségek kiegyenlítéséről s mi is teljes bizalommal lehetünk kormányunk loyaltása iránt, valamint biztosok lehetünk az iránt is, hogy egyházunk illetékes férfiai, püspök és főgondnok, megteszik azt, a mit a helyzet szerint az egyház ügye, érdeke kíván. Éppen azért a változás ne nyugtalanítson s különösen hirtelen való gondolatokra ne ragadjon. Az unitárius papság helyzetén apróságos összegek ide-oda fordításával segíteni nem lehet, azon lényegesen csakis a magas államkormány segíthet. És hisszük is, hogy segíteni fog. Nem lehet feltételezni, hogy egy szabadelvű kormány a szabadelvűség fentartó elemeiről kielégítő módon ne gondoskodjék. Az unitárius papság és tanárság hitelvénél és szívénel fogva mindig hazafias és szabadelvű irányban szolgálta az államot és fogja szolgálni ezután is, mert ez a levegő, a melyben él, s ha számuk nem is oly nagy, de e megbízhatóságnak kell hogy értéke legyen. Az elvek diadalának örvendve s az anyagi helyzet javítását remélve folytassuk kötelességeink teljesítését minél nagyobb buzgalommal, egyházunk és hazánk javára. És itt már nem csak lelkész társainkhoz szólunk, hanem művelt világi férfainkhoz

is. És ezekhez különösen. A lelkiismereti szabadságot az unitarizmus s általán a protestantizmus megengedi, hisz abból született s az új államtvény annyira nem korlátozza, hogy valaki lehet felekezeten kívül álló is. Nem tartunk attól, hogy mi nagyon szaporítsuk a felekezetenküliség különleges eseteit s tényleg ily jelenség kevésbé is látszik előttünk érthetőnek, hanem ha csak a különlegesség, a feltűnés keresésénél fogva, mert az unitarizmus kebelében a legkülönbözőbb nézetek megférhetnek, melyeket a vallásos lelkiismeret nyilváníthat; de azt igenis hangsúlyoznunk kell, hogy önmagukat és hazájukat akkor szolgálják leginkább, hogyha amaz egyház szolgálatában, melynek szabadsága nagy elvek harcosaiává és győzelmek részeseivé tette, előljárnak a gyülekezetben a nép előtt, átérezve azt az erkölcsi felelősséget, mely rájuk éppen mint miveltekre hárul. Minél nagyobb a szabadság, annál inkább kell vele élni tudni.

Ez a mi tekintetünk az új viszonyok közt.

Az unitárius egyházban van 112 lelkészi állomás. Ezekből csak egy éri el a 2000 frtot, öt az 1000 frtot, kettő a 900 frtot, öt a 800 frtot, kettő a 700 frtot, nyolcz a 600 frtot, tizenkettő az 500 forintot, a más 77 lelkészi állomás már mind az 500 frton alól is van, le egészen 100 frtig, annyira, hogy egy lelkészi állomás átlagos javadalma csak 400 forint.

Az unitarizmus Japánban. Ázsia előretörékvő államában az unitarizmus szép hódításokat tesz. Ezt maguk az orthodoxok is beismerik, ha nem valami testvéries megjegyzések kíséretében is. Spinner, egy német hittérítő ezeket írja: „A mikor Japánba jöttem, a felületes (!) unitárius iratok s a Strauss, Renán és társai-féle rationalizmus már régen el voltak terjedve. Ebben a szellemben kívánták a japániak a vallási reformot és felvilágosodást.“ Spinner természetesen ez ellen küzdött, de nem tagadja, hogy a japániaknak nagy hajlamuk van az unitarizmusra.

Unitárius missio Kinában. Az angol unitáriusok elhatározták, hogy az unitárius kereszténység terjesztésére Kinában missiót állítanak. A bizottság erre nézve a következő előterjesztést tette: „Az unitáriusok sohasem hitték, hogy azok a népek, melyek nem keresztények, el fognak kárhozni. Sőt elismerték, hogy az Isten igazságának és jóságának kijelentése, bár a kereszténységben a legtisztább, nincs egy vallási formához kötve, s éppen azért semmi vágyat nem éreznek arra, hogy a mi kereszténységben nem lényeges, a nem-keresztény fajok komoly szellemeire erőszakolják. A bizottság lényegesnek tartja, hogy a missio tekintettel legyen az illető nép vallásának jobb elemeire. De egyszer-

smind hiszi, hogy Jézusnak tiszta tanítása mind alkalmasabbnak fog találtatni az emberiség szükeire és hogy kötelesség ezt a tanítást, a mennyire csak lehet, minden emberrel megismertetni és különösen azokkal, kiknek vallásos eszméik lealacsonyító szertartásokkal vannak összekötve s az erkölcsi érzéket és a szellemi fogalmakat nélkülözik.“ A bizottság ajánlata elfogadtatott és e célra tizezer forintot gyűjtenek.

Derzsi Károly budapesti lelkész, állásáról lemondván, az anyagyházközségeitől szóval vett bucsút, a vidéki szétszórtan lakó hivekhez pedig a következő levelet intézte:

Mélyen tisztelt hitrokon! Van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy gége-betegségem következtében a lelkészi állásról lemondván s lemondásom, illetve nyugalomba bocsáttatás iránti kérésem az egyházi főtanács által is elfogadtatván: én f. évi október hó 1-én megszüntem a budapesti unitárius anya- és az ide tartozó leány- és fiók-egyház-községek rendes lelkésze lenni.

Midőn 14 évi működésem után, melynek sikereit Istennek és hiveim buzgalmának köszönhetem, a lelkészi állásról távozom, a körülmények miatt személyesen nem tehetvén, bátor vagyok e pár bucsú-sorban keresni meg a mélyen tisztelt hitrokont, s az irántam és az egyház iránt mindig tanusított szivességéért hálás köszönetet mondva, kérni, hogy a szent ügyet buzgalmával és áldozatkészségével jövőben is támogatni, engem pedig — mint ezt én is viszont tenni fogom — jóindulatu emlékezetében megtartani kegyeskedjék.

Isten az ő gondviselő szeretetével legyen és maradjon jövőben is mindnyájunkkal!

Kiváló tiszteletem s őszinte üdvözetem nyilvánítása mellett vagyok és maradok alázatos szolgája Budapesten, 1895. október hó. *Derzsi Károly*, nyug. unitárius lelkész és tanár.

A dévai állami tanítóképző intézet oct. 1-én, fennállásának huszonötödik évfordulóján szép ünnepélyt tartott, Réthy Lajos, kir. tanácsos tanfelügyelő megnyitó-, Boga Károly igazgató emlékbeszédével, (az intézet történetével) s az ifj. énekhar közbeszótt énekeivel s nagyszámú közönség részvétele mellett. Az ünnepélyen több üdvözlő beszéd is mondatott. Örömmel jegyezzük fel e jól vezetett intézetnek ünnepnapját, valamint azt a sikert is, melyet hivatásában a legszükségesebb helyen, odaadó munkásság által eddig elért; s megvagyunk győződve, hogy feladatát a legjobban fogja a jövőben is teljesíteni. Az intézetben a székely földről is többen vannak növendékek s köztük a mi ifjaink közül is.

A II. orsz. és egyetemes tanügyi kongresszus rendező bizottsága, mely a tétéleket már megállította, melyek közt első helyen áll „Az egységes nemzeti közoktatás szervezete“, a következő felhívást bocsátotta ki: A II. országos és egyetemes tanügyi kongresszus megtartásának idejétől már csak néhány hónap választ el. A rendező bizottság a magyarországi tanárok, tanítók s nevelők e nagyfontosságú mozgalma érdekében szükségesnek tartja, hogy a kongresszuson résztvenni kívánó tagok számáról már most tájékozódjék. Felhívja az ország tanárait, tanítóit, kisedővőit, hogy a kongresszusra mielőbb jelentkezzenek. Különösen kéri a bizottság az egyesületeket, tanítói és tanári testületeket, hogy tagjaikat jelentkezésre birni és közöttük tagsági gyűjtéseket rendezni sziveskedjenek. A tagsági díjak és jelentkezések *Mauritz Rezső* főreáliskolai igazgató úrhoz, a rendező bizottság pénztárosához (Budapest, VI. Lovag-utca 18.) küldendő. A jelentkezés csak a 2 frt tagsági díj lefizetése esetén érvényes. Budapest, 1895. október 9. *Az elnökség.*

† *Szarvas Gábor* (1832—1895.) Majdnem egészen összeromlott a 60-as években édes magyar nyelvünk. A Kazinczy gondatlan kertészkedése nyomán felburjánzott sok latinizmus és germanizmus csaknem kiölte már a magyar nyelvérzékét írínkből. Hiában szólaltak fel Brassai, Gyulai és Arany, az idegenszerűségek mindinkább elhatalmasodtak. Ekkor lépett fel az akadémia megbízásából Szarvas Gábor s a Magyar Nyelvőr hasábjain irtó háborút üzent minden magyartalanság ellen.

Egyetlen könyv volt csak ő előtte a nagy közönség kezén, melyből az elvont nyelvészeti fejtegetéseket még a laikus is élvezettel olvashatta: *Kriza Vadrózsái*. Szarvas Gábor a Nyelvőr első köteteit a Vadrózsák példájára rendezte be. Épen úgy gyűjtötte a meséket, népdalokat, népies elnevezéseket, tájszókat, szólásmódokat s általában az összes népnyelvi adatokat. Épen oly élénken és világosan irt nyelvvezettel tárgyalta a bonyolódottabb nyelvészeti kérdéseket is. A hol szelid, hol keményebb megrovásokkal sem fukarkodott. A harcz kitört. Ballagi, Toldy s mások megtámadták a Nyelvőr egyes tulzásait. De Szarvas Gábor, Volf György, Simonyi, Szinnyi s mások segítségével megállta helyét, s idővel diadalra emelte a gondatlan könnyelműséggel űzött nyelvújítás helyébe a helyes magyarság elvét. Buzgó munkatársai segítségével összegyűjtötte ezután nemcsak a népi nyelvahagyományokat, hanem a régi magyar nyelvnek is szavait. S a mai népnyelv és több mint félezred év irodalmi emlékeiből fog életre kelni Szarvas Gábor alapvetése után az új magyar irodalmi nyelv, mely erejével, hajlékonyságával és gazdag szókincsével méltó lesz hazánk újabb ezredévi felvirágzásához. Áldott legyen a késő utódok előtt is emléke!

Aranykönyv.

ADAKOZÁSOK A BÖLÖNI TEMPLOM SZAMÁRA.

Az önkéntes és buzgó áldozatok emlékezetre méltók:

A bölöni unitárius eklézsia saját költségén egy 40,000 frtot meghaladó új korszerű és diszes templomot építtetett, mely ez 1895. évi augusztus hava 25-én épen Bölönben tartott zsinat alkalmával föl is szenteltetett. —

Ez alkalomra a bölöni unitárius nők adakozásából három igen gyönyörű urasztali takaró készíttetett, melyeknek értéke 300 frt.

Brassói lakosok: Fróni József és neje bölöni születésű Németh Rozália urasszony, az Úrvacsora kiszolgáltatásához egy szép és diszes ezüst tányért voltak szivesek adományozni. Értéke: 50 frt. —

Mlgs és főtisztelendő püspök Ferencz József ur 40 éves lelkeszi és tanári jubileuma alkalmából, az unitárius nők, kegyes és buzgó adományokból, egy szép és diszes fődées pohár, gazdagon aranyozva és alája egy ezüst tányér ajándékozott az Urasztalára. Értéke: 100 frt. —

Baromlakán lakó Barra Mózes és neje Nagy Emma önnagysága, sajátkezüleg szőtt és diszesen kivarrott urasztali takarót ajándékoztak. Értéke: 40 frt. — Mindketten Székelytöldünk szülöttei; igazolva látjuk e szép tényben is halhatatlan költőnk, Petőfi Sándor szavait:

„Csak nem fajult el még a Székely vér“, — haza és egyház iránti szeretetben tettelesen nyilvánul ma is. —

Barabás Sándorné, sz. Nagy Katalin önnagysága, bölöni lakos, ev. ref. vallású, igen diszes és gazdagon himzett szőszek-takarót volt szives adományozni. Értéke: 100 frt. —

Kolozsvári építész mérnök tekintetes Pakei Lajos ur több fáradozásai mellett készíttetett egy urasztalát önkéntes jó indulatból. Értéke 50 frt. —

A fennirt kegyes adományozók nincsenek rászorulva a dicséretre; de még sem mulaszthatja el, sőt kedves kötelességének ismeri eklézsiánk ezen csaknem első kegyes adományokat „Aranykönyvébe“ bevezetni, s itt a nyilvánosság előtt is, a kegyes adományokért az adományozóknak legszivélyesebb köszönetét és háláját kinyilatkoztatni. —

Bölön 1895. okt. 15.

LÖFI ÁRON,
unitárius lelkész.

TANA LAJOS,
gondnok.

KEDEI UNITÁRIUS TEMPLOMNAK ÉPÍTÉSI KÖLTSÉGEI FEDEZÉSERE

következő kegyes adakozások tétettek:

1. Főtiszt. Ferencz József püspök ur győjtő-ívén: Ferencz József püspök ur adott 5 frtot, Kováts János tanár 1 frtot, Boros György tanár 1 frtot,

Mózes András tanár 1 frtot, Molnár Sándor ügyvéd ur 1 frtot, Filep István 1 frtot, Benezédi Gergely tanár 1 frtot, Boros Sándor tanár 1 frtot, Vécsei Sámuel 2 frtot, Mikó Imre 1 frtot, Kanyaró Ferencz tanár 2 frtot, Kozma Ferencz kir. tanfelügyelő ur 1 frtot. Gyulay László 3 frtot, Iszlai Márton 1 frtot, Papp Mózes 1 frtot, Péterfi Dénes 2 frtot. Kővári László ur 3 frtot. Összesen: 28 frt.

2. Raffai Domokos tiszt. köri esperes ur gyűjtő-ivén adtak Raffay Domokos esperes ur 10 frtot, Kádár Lázár 3 frtot, Ferenczi Áron 5 frtot, Jakabházy Sámuel ur és neje Somogyi Kornelia 21 frtot, László Péter 3 frtot, Bartalis János 1 frtot, Sándor János 1 frtot, Pap Mózes (Szt.-Keresztúrról) 1 frtot, Székelyegyleti első takarékpénztár (Szt.-Keresztúr) 1 frtot. Összesen: 47 frt.

3. Szentmiklósi birtokos Vári István adott egy félől követ, martonosi birtokos Simó Lajos ur adott 2 szál cserefát.

Fogadják a kegyes adakozók adományaikért magam és egyházam legszivesebb köszönetét.

BARTÓK ENDRE
kedei unitárius lelkész.